

2015 | 4

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BŐLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ TARTALOMBÓL

- *BÁCSATYAI DÁNIEL*
JOGI MŰVELTSÉG, TÖRTÉNETÍRÁS
ÉS KANCELLÁRIA A 14. SZÁZADI
MAGYARORSZÁGON
- *WEISZ BOGLÁRKA*
A KINCSTARTÓI HIVATAL TÖRTÉNETE
A 14. SZÁZADBAN
- *VADAS ANDRÁS*
TERMINOLÓGIAI ÉS TARTALMI KÉRDÉSEK
A KÖZÉPKORI MALOMHELYEK KÖRÜL
- *TÓTH-BARBALICS VERONIKA*
A DUALIZMUS KORI FŐRENDIHÁZ ELNÖKEI
ÉS ALELNÖKEI
- *ÁBRAHÁM BARNA*
SZLOVÁK SAJTÓ ÉS KORMÁNYZATI
SAJTÓPOLITIKA A NAGY HÁBORÚ ÉVEI
ALATT
- *VARGA ZSUZSANNA*
FÖLDREFORMOK A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN
KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPÁBAN

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZEZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LVII. ÉVFOLYAM, 2015. 4. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),
BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,
GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,
OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,
SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

---

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Weisz Boglárka: Ki volt az első kincstartó? A kincstartói hivatal története a 14. században	527
Tóth-Barbalics Veronika: A dualizmus kori főrendiház elnökei és alelnökei	541
Ábrahám Barna: Szlovák sajtó és kormányzati sajtópolitika a nagy háború éveitől	565
Varga Zsuzsanna: Földreformok a II. világháború után Közép- és Kelet-Európában	583

MŰHELY

Bácsatyai Dániel: Jogi műveltség, történetírás és kancellária a 14. századi Magyarországon	607
Vadas András: Terminológiai és tartalmi kérdések a középkori malomhelyek körül	619
Manhercz Orsolya: 1848–1849 traumájának felidézése az 1852-es császári utazás során	649

MÉRLEG

A birodalmi toposzok rombolója (<i>Vajnági Márta</i>)	663
---	-----

ÉLETMŰ

Biográfia(k)ban elbeszélni. H. Balázs Éva (1915–2006), a felvilágosodás korának kutatója (<i>Krász Lilla</i>)	671
--	-----

Terminológiai és tartalmi kérdések a középkori malomhelyek körül*

A malmokkal kapcsolatos jogi és más kérdések iránt visszatérő érdeklődést mutat a nemzetközi kutatás és részben a hazai is. Ez ugyanakkor nem azt jelenti, hogy a középkori malmok és malomjog körüli kérdések tisztázottak lennének. Az alábbiakban egy eddig alig kutatott problémára térünk ki: a *malomhely* fogalmának értelmezési lehetőségeire.

Hamar csatlózik érzi a kutatót, ha a Kárpát-medencei vízimalmokkal foglalkozó különböző tanulmányokban a *locus* (ritkábban *fundus*) *molendini* szókapcsolat definícióját keresi, s nem kerül sokkal közelebb a megoldáshoz akkor sem, ha a fogalom jelentését a nemzetközi szakirodalom alapján igyekszik vizsgálni.¹ Ez meglepőnek tűnhet annak fényében, hogy a középkori hazai okleveles anyagban nagy gyakorisággal fordul elő a kifejezés. Malomhelyek említésével persze legtöbb esetben mint a birtokhoz tartozó haszonvételek felsorolásának egy elemével találkozunk, de, akár csak a középkori magyar okleveles anyagot tekintve, jogügyletek elsődleges vagy egyik tárgyaként is számos nagyságrendben felbukkannak.

Elképzelhető persze, hogy azért nem foglalkozik vele a történeti kutatás, mert a fogalom jelentése magától értetődő. Tringli István egy rövid, kiváló tanulmányában azzal az egyszerű értelmezéssel dolgozik, miszerint: „az oklevelekben igen gyakran előforduló malomhely (*locus molendini*) olyan helyet jelentett, ahol egykoron malom állt és az épület újjáépítésével vagy helyrehozatalával újra malmot lehetett üzemeltetni”.² Az utóbbi évek kutatása Tringli ezen definícióját látszik elfogadni,³ s az azóta született, malmokkal és malomhelyekkel foglalkozó

---

* Jelen tanulmány a Közép-európai Egyetem (CEU) Medievisztika Doktori Programjában készülő doktori dolgozatom egy alfejezete. Ezúton köszönöm témavezetőmnek, Szende Katalinnak a dolgozat egy korábbi változatához tett számos kiegészítését, pontosítását.

1 A legfontosabb kivételek: *Ingo Herbert Kropač*: Mühlen und Mühlenrecht in der Steiermark während des Mittelalters. Doktori értekezés. Universitát zu Graz, Graz, 1982. 40–41.; *Reinhard Härtel*: Von Wasser- und Mühlenrecht im Hochmittelalter. In: Recht und Geschichte. Festschrift Hermann Baltl zum 70. Geburtstag. Hrsg. Helfried Valentinitzsch. Leykam, Graz, 1988. 221.; *Mathieu Arnoux*: Les moulins à eau en Europe occidentale (IXe–XIIe siècle). Aux origines d’une économie institutionnelle de l’énergie hydraulique. In: L’acqua nei secoli altomedievali. Spoleto, 12–17 aprile 2007. I. Fondazione Centro italiano di studi sull’alto Medioevo, Spoleto, 2008. 715–720. Ld. még: *Ryszard Kiersnowski*: Znaki graniczne w Polsce średniowiecznej. Archeologia Polski 5. (1960) 267.

2 *Tringli István*: A magyar szokásjog a malomépítésről. In: Tanulmányok a középkorról. Szerk. Neumann Tibor. PPKÉ, Bp.–Piliscsaba, 2001. (Analecta Mediaevalia 1.) 252.

3 Pl. *Gulyás László Szabolcs*: A mezővárosi önkormányzat funkciói és társadalmi háttere a középkori Hegyalján. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2008. 144.; *Keglevich Kristóf*:

tanulmányok közül kevés tett kísérletet arra, hogy definiálja, mit érthettek a középkori írásbeliségben malomhely alatt. Kőfalvi Tamás egy, a pécsváradi konvent hiteleshelyi okleveles anyagának malom- és malomhely- említéseit feldolgozó tanulmányában a *locus molendinit* egy modern hasonlaltal egyfajta „építési telekként” definiálta. Kőfalvi egy alább tárgyalandó 1469. évi kiadvány alapján jutott erre a következtetésre, ugyanakkor megjegyzése, miszerint „a malomhely nemcsak »jogi« de »területi értelemben is jól körvonalazott« fogalom volt”, ebből az esetből nem vezethető le, legalábbis semmiképpen sem magyarázat nélkül.⁴

Tringlin és Kőfalvin kívül a hazai jog- és technikátörténeti irodalomban őt általában ismert kutató foglalkozott valamelyest azzal, hogy az oklevelek alapján valójában mennyire magától értetődő a *locus molendini* szókapcsolat jelentése. Az első közülük Degré Alajos, akinek 1939-ben megjelent, a középkori halászati joggal foglalkozó, méltatlanul keveset forgatott monográfiája, ha csak egy jegyzet erejéig, de megemlékezik a problémáról.⁵ Egy helyütt, ahol Degré az egyes birtokok tartozékait sorolja fel, a felsorolás elemei között természetesen kitér a malmokra és malomhelyekre. Utóbbi kapcsán arra hívja fel a figyelmet, „hogy e malomhelyek alatt csak egyszerűen malomépítésre alkalmas helyeket értettek, vagy malomépítési jogosultságot, azt külön vizsgálat tárgyává kellene tenni”. Ha választ nem is ad, utal rá, hogy szerinte miről lehet szó: „Ez utóbbi [azaz a malomépítési jogosultság] mellett szól, hogy a malomhelyeket a tartozékfelsorolások rendszerint malmokkal együtt említik, sőt ilyen kifejezés is előfordul.”⁶ Szintén felveti a *locus molendini* szókapcsolat értelmezésének problémáját Holub József 1963. évi, Zala megye középkori vízrajzát összefoglaló kismonográfiájában. Holub arra mutat rá, hogy az oklevelek malomhely- említései általában nem egy konkrét épület elpusztult helyét jelentik, inkább egy bizonyos – esetenként eltérő méretű – földterületet, az ahhoz vezető malomutat és magát az építmény lehetséges helyét.⁷ Holub még egy fontos megállapítást tesz: ha az adott oklevél egy elpusztult malommal kapcsolatos jogügyletet kívánt rögzíteni, az építmény elhagyott, elpusztult

A garamszentbenedeki bencések és Újbánya polgárai a 14. század közepén. In: Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk. Mikó Gábor–Péterfi Bence–Vadas András. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2012. 144.; *Ferenczi László*: Molendinum ad aquas calidas. A pilisi ciszterciek az állítólagos „Fehéregyházán”. Történeti topográfiai és tájrégészeti kutatás a pilisi apátság birtokán. Studia Comitatus [Ú. F.] 1. (2014) 146.

4 *Kőfalvi Tamás*: Malmok és malomhelyek a pécsváradi konvent hiteleshelyi gyakorlatában. In: Studia Professoris – Professor Studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára. Szerk. Almási Tibor–Draskóczy István–Jancsó Éva. MOL, Bp., 2005. 158.

5 *Degré Alajos*: Magyar halászati jog a középkorban. Sárkány Ny., Bp., 1939. (A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jogtörténeti Szemináriuma Illés József Szemináriumának kiadványai 5.) 83.: 48. jz.

6 Uo.

7 *Holub József*: Zala megye középkori vízrajza. Zala megye Tanácsa, Zalaegerszeg, 1963. (A Göcseji Múzeum közleményei 23.) 48–49. A malomutakra ld.: *Magdolna Szilágyi*: On the Road. The History and Archaeology of Medieval Communication Networks in East-Central Europe. Archaeologia, Bp., 2014. (Series Minor 35.) 152–154.

voltára általában külön kitért. Hasonlóan vélekedik a kérdésben Jankovich Dénes is, aki egy, a Körös-vidék középkori vízrajzával foglalkozó írásában utal rá, hogy az oklevelekben megjelenő malomhely egyaránt jelenthetett elpusztult malmot, illetve malomépitésre alkalmas telket.⁸

A negyedik szerző, Vajda Tamás az elmúlt tíz esztendőben számos tanulmányban foglalkozott a középkori hazai malmok problémájával.⁹ Vajda egyfelől az Árpád-korra vonatkozó oklevéltárak anyagát vizsgálva értekezett a vízimalmok Kárpát-medencei elterjedésének kérdéséről, másrészt az Anjou-kori oklevéltár kötetekre alapozva összegyűjtötte a 14. század első felének malom- és malomhely- említéseit. Bár az általa közreadott gyűjtés alapvető jelentőségű a hazai vízimalmok és malomhelyek kutatásában, Vajda alig-alig foglalkozik utóbbiak kérdésével. Kiadott munkáiban egy helyütt, az Árpád-kori vízimalmok terjedése kapcsán mutat rá, hogy a *locus molendini* fogalom jelentése hogyan kristályosodik ki a 13. századra, s válik a malomhelyek jelölésére használt egyedüli terminussá. Ugyanakkor azzal, hogy mit érthettek a középkorban e kifejezés alatt, csak egy 2011-ben tartott, sajnálatos módon azóta is publikálatlan előadásában foglalkozott röviden. Vajda ezen előadásában a mellett érvelt, hogy az általa vizsgált okleveles anyag több, alapvetően eltérő malomhely-értelmezéshez szolgáltat alapot. Egyrészt megkülönböztethetünk malomhelyeket, amelyeken állt korábban malom – a *locus molendini* ez esetben tulajdonképpen nem jelent mást, mint egy malom helyét (*genitivus possessivus*). Másfelől szerinte bizonyos esetekben a *locus molendini* malom építésére alkalmas helyet (*genitivus explicativus*) jelentett. Utóbbihoz Vajda azt is hozzáteszi, hogy az ilyen jelentéshez kapcsolódóan a diplomák általában ezen alkalmas helyeken engedélyezik malom felépítését. Végül megkülönböztet egy olyan csoportot, amely esetben a terminus azt a helyet jelenti, amelyen a malom állt. Ez esetben a *locus molendini* nem a malom készülttségére utal, hanem egyszerűen birtokjogi értelemben szerepel adott oklevélben.¹⁰ Egy 2003-as írásában még egy megfigyelést tesz, amelyre alább visszatérünk, miszerint a malomhelyekre akkor utalnak oklevelek, ha „a malom helyszínének tágabb környezete és a malom tulajdonosa eltér egymástól”.¹¹ Végül külön említést érdemel a régész

8 Jankovich B. Dénes: Adatok a Körösvidék középkori vízrajzához és a vizek hasznosításához. Békés Megyei Múzeumok Közleményei 16. (1996) 340.

9 Ld. az alább hivatkozott írásokat, ill. Vajda Tamás: Újabb adatok Árpád-kori vízimalmokról. In: Középkortörténeti tanulmányok 5. Az V. Medievisztikai PhD-konferencia. Szerk. Révész Éva–Halmágyi Miklós. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2007. 211–245.; Uő: 1326 és 1344 közötti okleveles adatok a hazai vízimalmokról. In: Középkortörténeti tanulmányok 7. A VII. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2011. június 1–3.) előadásai. Szerk. P. Kiss Attila–Piti Ferenc–Szabados György. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2012. 375–410.

10 Vajda Tamás: Természeti adottságok szerepe és a környezetátalakítás mértéke középkori vízimalmoknál. Előadás az ESEH magyarországi csoportjának 2. minikonferenciáján. Szeged, 2011. november 5. Ezúton köszönöm Vajda Tamásnak, hogy előadásának vázlatát rendelkezésemre bocsátotta.

11 Vajda Tamás: Hazai vízimalmok 1301–1325 közötti okleveles adatai. In: Középkortörténeti tanulmányok. A III. Medievisztikai PhD-konferencia Szeged, 2003. május 8–9. Szerk. Weisz Boglárka. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2003. 212–213.

K. Németh András egy tanulmánya, aki a Tolna megye középkori és kora újkori malmait és malomhelyeit számba vevő írásának elején kitér utóbbiak kérdésére, idézi Holub, Tringli és Vajda tanulmányait, ugyanakkor az ezek közötti viszonylag éles különbségekre nem reflektál, és arra jut, hogy „a malomépítésre alkalmas helyeket akkor is pontosan számon tartották, ha valamilyen oknál fogva éppen nem állt rajta működő malomépület”.¹² (A teljesség kedvéért jegyezzük meg, hogy egy, a Bánát vízhasználatával foglalkozó írásában Livia Magina a malomhelyet, különösebb indoklás nélkül, ’malom építésére alkalmas hely’-ként azonosította.)¹³

Összességében, bár a hazai kutatásban felmerült, hogy a *locus molendini* fogalom tisztázásra szorul, erre nemigen történtek eddig jelentősebb kísérletek. Egy-egy kivétellel a hazai történész- és régészszakma alapvetően elfogadja azt az okleveles anyag vizsgálata alapján kissé leegyszerűsítőnek tűnő álláspontot, miszerint a malomhely: hely, ahol malom állt (vagy, ritkábban, ahol malom épülhet).

Malomépítési jog és malomhely

Tringli István fent idézett, igen alapos tanulmányában részletesen kitért arra, hogy milyen középkori szokásjogi szabályozás létezett a malmok létesítésére.¹⁴ Kimutatja egy 1401. évi, a gúti (ma Mala és Velika Harazgyivka, Ukrajna) malom kapcsán kialakult per elemzése alapján, hogy a 15. század elejére kialakult szokásjog létezett a malmok állításával kapcsolatban.¹⁵ A példaszerűen elemzett per és Verbőci szokásjogi összefoglalója viszonylag jól körvonalazzák, hogy a középkori Magyar Királyságban milyen szabályok szerint lehetett új malmot létesíteni egy adott folyón.

A malomépítés alapvetően földesúri jog volt. Egy új malom saját birtokon történő létesítésének az alapvető feltétele – természetesen a hidrológiai és topográfiai adottságokon túl – az volt, hogy az építmény másnak kárt ne okozzon. A gúti malomper egészen világosan fogalmazza meg ezt az elvet: „malmokat úgy kell építeni, hogy azok sem egyik, sem másik félnek kárt ne okozzanak” (*molendina taliter*

12 K. Németh András: Vizek és vízgazdálkodás a középkori Tolna megyében. I. Vízimalmok. A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve 35. (2013) 123.

13 Livia Magina: Molendinis, Piscinis et Piscaturis: The Utilisation of Water Resources in the Banat in the Medieval and Early Modern Periods. In: Government and Law in Medieval Moldavia, Transylvania and Wallachia. Ed. Martyn Rady–Alexandru Simon. UCL School of Slavonic and East European Studies, London, 2013. (Studies in Russia and Eastern Europe 11.) 65.

14 Tringli I.: i. m. (2. jz.)

15 Uo. 258–260. Az esetre ld.: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest; = MNL-OL), Diplomatikai Levéltár (= DL) 70 718., 1401. január 25. Regesztáját ld.: Zsigmondkori oklevéltár. I–XII. (1387–1425) Szerk. Mályusz Elemér et al. Akadémiai–MOL, Bp., 1951–2013. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II.: Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52.) (= ZsO) II. 99. 839. sz., ill. A Perényi család levéltára 1222–1526. Szerk. Tringli István. MOL–MTA TTI, Bp., 2008. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II.: Forráskiadványok 44.) 128. 223. sz.

debeant edificari, quod preiudicium uni per aliud non inferatur).¹⁶ A „másik” kifejezés alatt, ahogyan erre Tringli rámutat, ’másik malom’ értendő, de mint arra szintén ugyanő hívja fel a figyelmet, ez az elv érvényesült bármilyen más kár okozására is, azaz ezt a szokásjogi normát kiterjesztették a malom által a másik földjén vagy bármilyen építményben okozott kár esetére is. A késő középkori okleveles anyagban legalább annyiszor találkozunk utóbbival, azaz földeken okozott károkkal, mint a másik malmában okozott károkkal. Persze legtöbbször e károk erősen kapcsolódtak egymáshoz – a túlzottan magasra épített malomgátak nemcsak a folyón álló másik malom vagy malmok működését befolyásolták, de nemegyszer annyira visszaduzzasztották a folyók vizét, hogy különösen árvízkor, amikor a gátak gyakran nem bírták a víz nyomását, a vizek jelentős területeket öntöttek el.¹⁷

Bár nagy számban találkozunk hasonló malomperekkel a középkorban, az a korai Árpád-kortól kezdve valóban általánosnak tekinthető, hogy szabad malomépítési joga volt a földesuraknak.¹⁸ A malom a birtok vizeihez kapcsolódó legfontosabb haszonvételek közé tartozott, ezért általában felsorolták a birtok tartozékai között, s ugyanígy tettek a malomhelyek esetében is. Kimutatható, hogy e felsorolásokba gyakran akkor is bekerültek a malmok és malomhelyek, ha ekkor (még) egyik sem létezett adott földbirtokon.¹⁹ Felmerül a kérdés, hogy amennyiben a malomállítási joga természetes, elidegeníthetetlen eleme volt egy birtok tulajdonjogának, miért volt szükség a malomhelyek rögzítésére az egyes adásvételi szerződésekben. Márpedig úgy tűnik, ennek feltétlenül volt valamilyen jelentősége, hiszen százszám találunk hasonló eseteket a középkori magyar okleveles anyagban. A következőkben a mellett igyekszünk érvelni, hogy a malomhelyek megjelenése az egyes birtokok tartozékfelsorolásaiban erősen kapcsolódik a vízhasználathoz kötődő, s véleményünk szerint valamikor az Anjou-kor első felében már alighanem kialakult szokásjoghoz.

Főleg a kiadott középkori magyar okleveles anyag alapján igyekszünk minél pontosabban definiálni, mit értettek a középkor egyes szakaszaiban „malomhely” alatt. Ezt két irányból közelítjük meg, egyrészt górcső alá vesszük a ’malomhely’ jelentésű fogalmak megjelenését az Árpád-kori okleveles anyagban, azaz arra igyekszünk rámutatni, hogyan és körülbelül mikor egységesült a vonatkozó terminológia. Ezt követően tanulmányunk második, terjedelmesebb részé-

16 MNL-OL DL 70 718.

17 A gátak magasságának problémája visszatérő eleme a középkori malompereknek. Pl.: MNL-OL DL 31 222., 70 170., 15 070., 15 098., 15 133., 15 344., 103 566. Ezen és további esetekre később külön tanulmányban igyekszünk kitérni. Erről újabban: *Vajda Tamás*: Vízimalmok építésével előidézett, mesterséges áradások a középkori Magyarországon. In: Középkortörténeti tanulmányok 8. A VIII. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2013. június 17–19.) előadásai. Szerk. Tóber Márta–Maléth Ágnes. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2015. 347–362.

18 A földesúri malomjogra általában ld. *Vajda Tamás*: Földesúri jogok és kötelezettségek a középkori vízimalmok körül. In: *Víz és társadalom Magyarországon a középkortól a XX. századig*. Szerk. Horváth Gergely Krisztián. Balassi, Bp., 2014. 79–110.

19 Ehhez ld.: *Vajda Tamás*: Okleveles adatok Árpád-kori vízimalmainkról. In: Medievisztikai tanulmányok. A IV. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2005. június 9–10.) előadásai. Szerk. Marton Szabolcs–Teiszler Éva. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2005. 195–197.

ben csoportosítjuk a 14–16. századi malomhely- említéseket azok tartalma szerint, hogy azután megérthessük, a szókapcsolat milyen jelentésekben fordul elő az Árpád-kor utáni időszak okleveles anyagában, s ennek mi a viszonya a malomépítésre vonatkozó normákkal.

Korai malomhelyek – az első említések és a terminológiai egységesülés

Érdeemes lehet górcső alá venni, hogy mikor és milyen formában jelenik meg a hazai okleveles gyakorlatban a malomhely fogalma. Különösen annak fényében lehet ez érdekes, hogy az első ismert említések általában hamis vagy legalábbis erősen interpolált oklevelekből származnak. Fontos kiemelni, hogy amikor korai malomhelyekről van szó, a néhány fennmaradt oklevél szinte egyike sem a később általánossá váló *locus molendini* szókapcsolatot használja, a helyettük előforduló kifejezések általában egyértelművé teszik, hogy egyszerűen olyan földről van szó, amelyen malom áll, vagy amely alkalmas ilyen építmény számára. Ez érdekes lehet annak fényében, hogy például a 10–11. századi császári diplomákban, sőt, ha csak egy esetben, de Arnulf keleti frank király diplomájában is találkozunk a kifejezéssel.²⁰

Malomhely első ismert magyar okleveles említése a zselicszentjakabi (Kaposzentjakab, ma Kaposvár része) 1061. évi, erősen interpolált alapítólevélben található.²¹ A zselicszentjakabi alapítólevél hosszú historiográfiájának tárgyalására e sorokban nincs lehetőségünk, ami szempontunkból fontos, hogy az oklevél több átíráson, kivonatoláson esett át (1257, 1374, 1377, 1432, 17. század), ennek megfelelően számos interpolált szakaszt tartalmaz.²² A diplomában annak kiállítója, Ottó somogyi ispán, a későbbi nádor,²³ számos egyéb birtok mellett *Kesis* faluban „egy malmot, malomkövel és azt a földet is, amely ugyanazon malomhoz tartozik” (*in villa Kesis molam cum molario et terram ad eandem molam pertinentem*) az apátságának adományozott.²⁴ Vajda Tamás a terminussal kapcsolatban arra a követ-

20 Kropač, I. H.: i. m. (1. jz.) 40–41., ill. Härtel, R.: i. m. (1. jz.) 221. Arnulf időszakára: *Berent Schweineköper*: „Cum aquis aquarumque decursibus” – Zu den Pertinenzformeln der Herrscherurkunden bis zur Zeit Ottos I. In: *Festschrift für Helmut Beumann zum 65. Geburtstag*. Hrsg. Kurt-Ulrich Jäschke. Thorbecke, Sigmaringen, 1977. 37., 56.

21 *Diplomata Hungariae antiquissima (accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia)*. I. (1000–1131). Ed. Georgius Györfly. Academia Scientiarum Hungarica, Budapestini, 1992. (= DHA) 170–174. 50/II. sz. Az oklevél kritikájához ld. még: *Kumorovitz L. Bernát*: A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből. „Pest” legkorábbi említése. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 16. (1964) 43–83., a szöveg korábbi kiadása uitt: 53–56.

22 *Kumorovitz L. B.*: i. m. (21. jz.) 52.

23 Uo. 47–50.; *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája, 1000–1301. *História*–MTA TTI, Bp., 2011. (Historia Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) 15., 191., 340.

24 DHA I. 173. Malomhelyre vonatkozó passzust tartalmaz az oklevélhez folytatólagosan hozzáfűrt későbbi szakasz is: „Idem bonae memoriae vir dedit Sancto Jacobo alium locum Jana nominatum

keztetésre jut, hogy az a későbbi *locus molendini* kifejezés korai, archaikus formája lehet, amely a 13. századra eltűnik.²⁵ Valóban, a 13. század közepére, ha nem is válik egységessé a vonatkozó terminológia, a malom telkére, illetve a malomhelyre általában a *locus molendini* szókapcsolatot használják az oklevelek. Mégis éppen a 13. század közepén – abban az időszakban, amikor tudomásunk szerint először írtják (1257) a zselicszentjakabi alapítólevelet, még ismert és használt több, a *locus molendini* szókapcsolattól erősen eltérő formula is. Így például nem a később általánossá váló terminológiát használja az Albeus-féle összeírás sem.²⁶ Több, a győri káptalan által az 1260-as évtized közepén kiadott oklevél pedig vegyesen hol a későbbi *locus molendini*, hol pedig a *terra molendini* kifejezést használja.²⁷

A zselicszentjakabi oklevéllel kapcsolatos diplomatikai problémák ellenére összességében semmilyen elem nem utal arra, hogy a kifejezés ne lett volna része az oklevél 1061-ben kiadott eredeti szövegének. A kifejezés ugyanakkor semmiképpen sem tekinthető a későbbi malomhely-fogalom előzményének, ha a malomhelyet úgy definiáljuk, mint korábbi malom helyét, hiszen itt egyszerűen az éppen a birtokon álló malom telkét jelenti.

A zselicszentjakabi alapítólevél után időben következő diploma, amely malomhelyet említ, a veszprémi püspökség I. László által 1082. április 29-én kiadott hamis birtokösszeírása. Az oklevél hamis voltára a kutatás már régen felhívta a figyelmet, s miután az utóbbi időben Karlinszky Balázs meggyőzően bizonyította, hogy az oklevél az 1320-as évtized közepére datálható, a diplomát a legkorábbi malomhely-emlétek között semmiképpen sem tarthatjuk számon.²⁸ E birtokösszeírás egyébiránt már a később rögzült *locus molendini* formát használja.²⁹ A malomhely *locusként* való első említése 1138-ból származik, s a dömösi prépostság

---

cum saltu lignorum et cum terra ad unum aratrum pertinente, quatuor mansiones servorum, locum molae cum piscina.” A vonatkozó szöveg helye: uo. 173–174. Az itt közölt fordítás: *Kanyar József*: Harminc nemzedék vallomása Somogyról. Történelmi olvasókönyv. 2. bőv. kiad. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 1989. 35.

25 *Vajda T.*: Okleveles adatok Árpád-kori i. m. (19. jz.) 196.

26 „[XL.] In predio Karalka [...] habent terram ad tria aratra, preter prata et feneta et pascua peccorum communiter cum villa et congruum locum aptum ad molendinum.” – A pannonthalmi Szent-Benedek-Rend története. I–XII/B. Szerk. Erdélyi László–Sörös Pongrácz. Stephaneum, Bp., 1902–1916. (= PRT) I. 771–787. 185. sz. A vonatkozó rész itt: 781.

27 MNL-OL DL 40 059. Kiadása: *(Ifj.) Kubinyi Ferencz*: Árpád-kori oklevelek 1095–1301 / Codex Diplomaticus Arpadianus. [Osterlamm], Pest, 1867. (Monumenta Hungariae Historica I.) 46–50. 58–60. sz.

28 *Karlinszky Péter Balázs*: A veszprémi káptalan a középkorban. A veszprémi székeskáptalan középkori birtokai. Doktori értekezés. PPKE, Piliscsaba, 2013. 17–24.

29 „In predio Betereg, quod aliter Soyl nominatur, habet ecclesia terram ad IIII aratra, V servos, III aratores, IIII vinitores; IX iobagiones, III molendina et unum vacuum locum molendini, prata eciam atque silvam. [...] In villa Vaschul habet ecclesia terram ad IX aratra, vineas X, servos VIII, yobag primos II, hospites iobag VII, aratores IIII^{or}, molendina III et I locum molendini.” – MNL-OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (= DF) 200 611. Kritikai kiadását és kritikáját ld.: DHA I. 228–242. 81. sz. A vonatkozó szöveg helye uitt: 237–238. Ezen említések valamilyen okból hiányoznak Vajda Tamás korai malom- és malomhelygyűjtéséből: *Vajda T.*: Okleveles adatok Árpád-kori i. m. (19. jz.) 207.

páratlanul adatgazdag, II. Béla által elrendelt birtokösszeírásában maradt fenn. Eszerint *est enim ibi* [Uten faluban] *molendinum et dua loca molendina*.³⁰ Az oklevelet, bár eredeti formájában nem maradt fenn – szövege egy 1329. január 20-ai átirásból ismert –, a kutatás vitán felül hitelesnek tartja.³¹ Hasonlóan ehhez, hiteles oklevélnek fogadhatjuk el Adorján fia István 1158 körül kelt diplomáját, amelyben István testvére, Euzidinus és annak fiai halála után a garamszentbenedeki bencések számára adományozta Barátka és Szántó birtokát, egy, az utóbbi földön, a Kompa folyón található malomhellyel egyetemben.³² Semmi okunk nincs rá, hogy a dömösi oklevél és Adorján fia István végrendeletének tartalmi hitelességét megkérdőjelezzük, mégis a *locus molendini* terminus ezt követően még hosszú ideig nem jelenik meg újra az okleveles gyakorlatban, csak a 13. század elejétől tűnik fel újra.

1211-ben a tihanyi apátság összeírásában megint más formában találkozunk malom építésére alkalmas hely említésével. *Lustah* birtok határainak leírása az alábbi módon kezdődik: „A Bolotyn [Bolatin tó], amelyből kifolyik a Foc-nak nevezett folyó, e kifolyástól [a folyó] egészében az egyházé. [Innen a folyó] dél felé tart, elér Lustah faluig, majd megkerüli a szigetet, amely szintén teljesen az említett egyházé, és malom számára alkalmas helyet alakít ki”.³³ Eszerint a Fok folyó által kialakított

30 Szabó Dénes örlöhely formában fordítja a terminust: *Szabó Dénes*: A dömösi adománylevél hely- és vízrajza. Akadémiai, Bp., 1954. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 85.) 44–45. Ugyanitt Uten település helyét nem sikerült azonosítani Szabónak. Az oklevél teljes magyar nyelvű közlése: Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. I. rész. 1000-tól 1526-ig. Szerk. Lederer Emma. Tankönyvkiadó, Bp., 1964. 184–193. A vonatkozó szakasz uitt: 192.

31 MNL-OL DF 238 281. Mérvadó kiadása: *Szabó Dénes*: A dömösi prépostság adománylevele (1138/1329). I–III. Magyar Nyelv 32. (1936) 54–57., 130–135., 203–206. Az oklevél kutatás-történetének vázlatos összegzésére ld.: *Thoroczkay Gábor*: A dömösi prépostság története az alapítástól I. Károly uralkodásának végéig. Fons 19. (2012) 414–417.

32 „Item aliam possessionem Zanto in vicinato adiacentem cum LXXII mansionibus hospitum, et terram ad XL aratra, cum fenetis et aliis pertinenciis suis, et locum molendini super fluvium Cumpa, qui transit ipsas possessiones.” – Az oklevél jobb kiadásai: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. I–IV. Ed. Ferdinandus Knauz–Gabriel Dreska. Ae. Horák–Argumentum–Esztergomi Prímási Levéltár, Esztergom, 1874–1999. (= MES) I. 116. 89. sz., ill. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. I. Ed. Richard Marsina. Academia Scientiarum Slovaca, Bratislava, 1970. 79–80. 82. sz., regesztája: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke / Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*. I–II/4. Ed. Szentpétery Imre–Borsa Iván. Akadémiai–MOL, 1923–1987. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II.: Forráskiadványok 9., 13.) (= RA) I/1. 31. 90. sz. A végrendeletre és a birtokokra legutóbb ld.: *Keglevich Kristóf*: A garamszentbenedeki apátság története az Árpád- és az Anjou-korban 1075–1403. Toefl Bt., Szeged, 2012. (Capitulum 8.) 65–66., 178–179., 193. A Bars vármegyei Szántóra: *Györffy György*: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I–IV. Akadémiai, Bp., 1963–1998. (= ÁMTF) I. 420., 474.

33 „Est Bolotyn, de quo egreditur fluvius, qui vocatur Foc; et ab egressu totus est ecclesie. Tendit autem ad meridiem et venit ad villam Lustah, circuitque insulam, que tota est prefate ecclesie, facitque loca molendinis apta.” – PRT X. 502–517. 8. sz. A vonatkozó részlet uitt: 516. Az oklevél szövegének fordítását ld.: *Kovács Éva*: A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem BTK, Debrecen, 2013. 34–53. A vonatkozó passzus uitt: 52. (a fordítás Szentgyörgyi Rudolf munkája). Fok és környékének középkori malmaira ld. még: *Kiss Andrea*: „Rivulus namque, qui dicitur Fuk, fluens de prefato lacu” – Fok, Sár, Foksár. In: *Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében*. Szerk. Andrásfalvy Bertalan–Vargyas Gábor.

szigeten malomépítésre alkalmas helyek voltak, amelyek egyéb földek mellett szintén a tihanyi bencéseket illették. A szövegből két dolog viszonylag világosnak tűnik; az egyik, hogy itt nem állt az összeírás idején malom (s arra sem utal semmi, hogy valaha állt volna). Jelen vizsgálat szempontjából azonban alighanem fontosabb a másik, miszerint nem tűnik úgy, hogy bármilyen jogi vonatkozással bírt ez esetben a kifejezés. A határleírás ezen, nyilván jól azonosítható pontja egyszerűen csak olyan földrajzi helyzetet jegyzett le, amely lehetővé tette malom kialakítását.

1214-ben II. András megerősítette Boleszló váci püspöknek a leleszi konvent részére tett korábbi adományait. Az adományok között volt számos birtok és haszonvétel, köztük két malomhely is.³⁴ Bár az oklevél a 12. században már feltűnt formát használja – azaz a malomhelyeket a *locus molendini* szókapcsolattal jelöli –, e diploma is hamis (a korai hamis említések kérdésére alább még kitérünk). Ezzel szemben a vasvári káptalan kétségkívül hiteles, 1217. évi birtokösszeírásában két helyütt is találkozunk a malomhely *locus molendini* formájú említésével.³⁵ Borsmonostor 1225. évi adománymegerősítésében Szomód (*Zumuld*) birtokon, a tatai apát majorsága mellett összeírtak egy malmot, egy Rögös nevezetű erdőt, valamint további malomhelyeket.³⁶ 1237-ben (majd 1239-ben újra) IV. Béla megerősítette az esztergomi érsekséget Ság birtoklásában, amelyhez tartozott egy, az Ipolyon álló malomhely.³⁷ Ezen oklevelek már a később általánossá váló *locus molendini* szókapcsolatot használják. Ez továbbra sem jelenti ugyanakkor, hogy

PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék–L'Harmattan, [Pécs]–Bp., 2009. 49–64. Lusta birtokra: uo. 53., 59., ill. *Kovács É.*: i. m. (33. jz.) 190–191.

- 34 „Iuxta villam [Mager etiam] Wodazow dedit duo territoria cum duobus locis molendinorum” – Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Ed. Georgius Fejér. Typ. Universitatis, Buda, 1829–1844. (= CD) III/1. 153–163. Az oklevél kritikájára és legutóbbi közlésére ld.: *Érszegi Géza*: A leleszi monostor alapítóleveléről, 1214. Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 16. (2003) 13–28., a vonatkozó rész itt: 24. Az oklevél regesztáját ld. még: RA I/1. 96–97. 295. sz.
- 35 „Pedium Megehid nomine cum duobus locis molendinorum [...]. Habet insuper duo loca molendinorum super aquam Raba et piscinam unam cum duabus vineis in exitu porte civitatis, iuxta viam, qua pergitur ad Sanctum Gothardum” – kiadása: Árpád-kori új okmánytár / Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. I–XII. Közzéteszi Wenzel Gusztáv. Eggenberger, Pest–Bp., 1860–1874. (= ÁÜO) VI. 383–385. 234. sz. Legutóbbi kiadását ld.: *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*. I–V. Hrsg. Hans Wagner–Irmtraut Lindeck-Pozza. Böhlau, Graz–Köln–Wien, 1955–2000. (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung) (= UB) I. 72–74. 105. sz. Regesztája: RA I/1. 105–106. 322. sz., utóbb pedig: *Kóta Péter*: Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről (1130) 1212–1526. Vas Megyei Levéltár, [Szombathely], 1997. (Vas Megyei Levéltári Füzetek) 12–13. 3. sz. Ld. ehhez még: *Vajda T.*: Okleveles adatok Árpád-kori i. m. (19. jz.) 197., 209. (Gely birtokon nem malomhelyek voltak, hanem két malom állt.)
- 36 „Contulit eciam in Zumuld terram arabilem et tria aratra et pratium, quod situm est iuxta grangiam, quam predicti fratres construxerunt iuxta pomerium et molendinum quod positum est iuxta grangiam abbatis de Thata et alium locum molendini ibidem et silvam, que vocatur Rugus, et vineam in Stanch” – kiadása: UBI. 102–109. 143. sz., itt: 106. Ehhez ld. még: *Kiss Lajos*: Középkori földrajzi nevek magyarázata. Magyar Nyelv 86. (1990) 169. [Rögös].
- 37 „[...] terram Sag, ad Castrum Hunth pertinentem, que potest sufficere usui duorum aratorum et dimidii, et locum molendini super aquam Ipul et fenetum” – kiadása: ÁÜO VII. 32–33. 20. sz., regesztája: RA I/2. 192. 627. sz. Ld. ehhez: ÁMTF III. 240–242.; *Vajda T.*: Okleveles adatok

ekkorra kizárólagossá vált e forma alkalmazása az okleveles gyakorlatban. 1229-ben a pannonhalmi apátság és a székesfehérvári káptalan közötti jól ismert tizedper során összeírták utóbbi intézmény birtokait. Az oklevél következetesen a „hely a malom számára” formát használja (*locus ad molendinum*), nem pedig „malomhely”-et.³⁸ 1231-ben Béla ifjabb király engedélyt adott arra, hogy Izsák ispán a Rábca folyón Mihályiban négy malmot építsen az arra adott négy helyen. Cserébe Izsáknak vállalnia kellett, hogy az általa és az idegenek által okozott károkat a jövőben megtéríti.³⁹ A diploma kiadója ez esetben sem a *locus molendini* szókapcsolattal jelöli az adomány ezen elemét, a malomhelyek úgy jelennek meg mint „helyek, amelyek malom állítására alkalmasak” (*loca facta ad opus molendinorum*). 1239-ben egy Dénes nádor által kiállított, különböző szatmári földek körüli vitát lezáró bizonyáglevélben igen sajátos kifejezéssel találkozunk több esetben is, amely mintha ötvözni próbálta volna a már meg-megjelenő *locus molendini* terminust a korábbi *locus ad molendinum* terminussal.⁴⁰

A 13. század közepéig keletkezett oklevelekkel kapcsolatban összességében kijelenthetjük, hogy bár már többször feltűnik a *locus molendini* terminus, még nem válik általánossá. A vizsgált oklevelek arra engednek következtetni, hogy az 1061. évi zselicszentjakabi alapítólevélben szereplő malomhely-fogalom nem azonosítható a későbbi oklevelek magyarra hasonlóan fordított fogalmával, ahogyan például az 1211. évi tihanyi összeírás passzusa is inkább jelent malom építésére alkalmas földet, mint bármi egyebet. Az 1138. évi dömösi és az 1156. évi Adorján

Árpád-kori i. m. (19. jz.) 210. 1239-ben a birtok újbóli megerősítésére: ÁÚO VII. 66–67. 45. sz., regesztája: RA I/2. 199–200. 654. sz.

38 „Preterea ecclesia habet quandam terram, que vocatur Inka, circumquaque metatam, fenetum sufficientem, loca apta ad stagna et ad molendina, silvas satis, de quantitate certificari non potuimus, quia incolis caret. In villa Kulked XX mansiones, terram ad XII aratra, fenetum cum arundineto quasi XL iugera, stagnum in I loco, et locum ad molendinum, silvam quasi L iugera.” – MNL-OL DF 206 903., kiadása: ÁÚO VI. 466–477. 295. sz., ill. kihagyásokkal: PRT I. 694–696. 107. sz., regesztája: RA I/1. 145. 451. sz.

39 „de quibusdam molendinis in flumine, quod vulgo Rabucha nuncupatur, constitutis, in loco, qui dicitur Michal; nos considerantes dicti comitis Isac, et patris eiusdem merita, et fidelitatem, necnon servicia plurima, et digna etiam remuneratione maiori, dictorum ioubagionum querimoniam et contentionem nolimus exaudire; donacionem locorum factam ad opus molendinorum a felicis recordacionis Henrico rege, patruo nostro ratam habuimus et firmam; ita, quod liceat dicto comiti et heredibus eius in perpetuum sine aliqua contradictione in quatuor locis molendina edificare; sed cum loca predicta in confinio regni Hungarie sint [!] sita; volumus ut omne dampnum quod propter hoc regno nostro contigerit; sive per hos[tes irruent]es regno Hungarie, sive per infideles de dicto regno fugientes, nobis resarcire teneatur dictus comes.” – MNL-OL DL 61 131. Helyenként igen pontatlan kiadása: CD III/2. 254–255., regesztája: RA I/2. 183. 597. sz.

40 „et si ipsam terram a Pousa et Laurencio recipere non possent, nichilominus darent Ponetho locum molendini cum loco curie apto ad statum molendini, de suo iure proprio [...] idem Mathias et N[icholaus] statuisset dixerunt et dedisse Ponetho locum molendini cum loco curie apto ad molendinum in superiori parte insule Mathie et Nicholai in angulatione fluvii Zomus” – MNL-OL DF 252 590. Rossz minőségű kiadása: CD IV/1. 167–169., jobb kiadása: ÁÚO XI. 309–310. 217. sz., regesztája: Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk. Szócs Tibor. MOL, Bp., 2012. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II.: Forráskiadványok 51.) 75–76. 62. sz.

fia István-féle oklevél mindenképpen kivételnek tekinthetők, de ez esetekben sem tudjuk, hogy a szókapcsolat ugyanazt a jelentést hordozza-e, mint a középkor későbbi időszakában.

Érdeemes ezek után feltenni a kérdést: a 13. századi malomhely-ementések esetében előfordul-e, hogy bizonyítható valamilyen korábbi malomépítmény megléte? Ez a bizonyítás régészeti források híján szintén csak az okleveles anyag vizsgálata révén lehetséges.⁴¹ Megnyugtató választ akkor kapunk kérdésünkre, ha ugyanazon helyen egy, a malomhelyről szóló oklevélnél korábbi diploma malmot említ, vagy pedig ha a malomhelyre vagy malom számára alkalmas helyre utaló oklevél korábbi malmot vagy malominfrastruktúrát (malomút, -csatorna, -gát stb.) említ.

Sem a fent felsorolt korai malomhely-ementések, sem az általam ismert, malomhelyet említő Árpád-kori oklevelek között nincs olyan eset, amely egy malomhelyen korábban működő malom létét igazolná minden kétséget kizáróan. A fordítottjára találunk példákat: nemegyszer előfordul, hogy malomhelyeken később felépült malmokat említenek diplomák. Így például az 1217-ben még két malomhellyel rendelkező Megyehíd faluban 1237-ben már két malom működött.⁴² Arra is van példa az Árpád-korban, hogy hosszú ideig nem épül (vagy épül újjá) malomhelyen malom, s több, időben akár viszonylag nagy eltéréssel keletkezett oklevél is csak *locus molendiniként* hivatkozik az adott helyre. Ilyen például a Vas megyei Rum falu esete: 1250-ben egy oklevél ugyan már említ malomhelyet Rumban, de ez a diploma hamisnak bizonyult.⁴³ 1263-ban egy biztosan hiteles oklevélben Rum birtokba iktatása során ismét említik a malomhelyet,⁴⁴ majd 1274-ben, amikor az elnéptelenedett falut újfent eladományozza IV. László a már korábban is részletezett malomhelyekkel.⁴⁵ A korábbi malominfrastruktúra említésére egyetlen példát találtunk a vizsgált Árpád-kori anyagban: 1256-ban a pécsváradi konvent egyik első fennmaradt hiteleshelyi kiadványa *Janus* birtok határjárása során feljegyez

41 Középkori hazai malmok feltárásaira ld.: *Vajda Tamás*: Régészeti adatok középkori malmainkról. In: Középkortörténeti tanulmányok 6. A VI. Medievisztikai PhD-konferencia. Szerk. G. Tóth Péter–Szabó Pál. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2010. 307–318.; *Uő*: Árpád- és Anjou-kori vízimalmaink tájalakító hatása. In: *Micae mediaevales II. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. Péterfi Bence et al. ELTE BTK Történettudományok Doktori Iskola, Bp., 2012. (Történettudományok Doktori Iskola – Tanulmányok, konferenciák 3.) 59–75. Tolna megyére fókuszálva: *K. Németh A.*: i. m. (12. jz.) 142–144.

42 Hazai okmánytár / Codex diplomaticus patrius. I–VIII. Kiad. Ipolyi Arnold et al. Sauerwein, Győr–Bp., 1865–1891. (= HO) IV. 20–22. 7. sz. Megyehídra: *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. MTA, Bp., 1894. 775.

43 ÁÚO VII. 308–309. 215. sz., regesztája: RA I/2. 289. 934. sz. Az oklevél hamis voltára: *Karácsonyi János*: A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. A Történelmi Tár 1908 évi számában megjelent „pótlások...”-kal kiegészítve. Aetas, Szeged, 1988. (Aetas Könyvek 1.) 22. 105. sz. Átírja ezt a hamis oklevelet IV. László hamis 1272. évi oklevele: RA II/1. 147. 2189. sz., majd mindezeket szintén IV. László alighanem úgyszintén hamis 1278. évi diplomája: RA II/2–3. 214. 2881. sz.

44 MNL-OL DL 47 722., kiadásai: ÁÚO VIII. 85–86. 58. sz.; UB I. 287–288. 424. sz.

45 MNL-OL DL 49 548., kiadásai: ÁÚO IX. 60–62. 36. sz.; UB II. 57–58. 79. sz.

egy régi malomhelyet (*vetus locus molendini*).⁴⁶ A későbbi okleveles gyakorlat alapján, ha nem is bizonyosan, de arra gondolhatunk, hogy a régi (*vetus, antiquus*) malomhely említése általában valóban egy korábbi malom léteire utal. Még egy oklevelet említünk itt: Koksó (*Koxo*) birtok 1262. évi határjárása során az egyik megállapított határpont egy érintett malomhely mellett egy törött malomkő volt.⁴⁷ Nem valószínű, hogy véletlenül volt az elhasznált malomkő éppen egy malomhely tőzsomszédságában. Nem egyedi eset, hogy hasonló tárgyakat használtak határjelölésre.⁴⁸ Ugyanakkor ezen oklevél sem hiteles, először Karácsonyi János mutatott rá, hogy késő középkori hamisítványról van szó.⁴⁹

A korai malomhely-említések néhány megfontolásra érdemes szempontot vetettek fel. A vonatkozó diplomák közül igen sokról tudjuk, hogy az őket tartalmazó oklevél hamis. Ezekben az esetekben sokszor számos érv hozható fel egy-egy oklevél hamis volta mellett, ugyanakkor egy-egy megkérdőjelezhető hitelességű oklevél esetében a malomhelyre vonatkozó terminológia is megfontolásra érdemes szempont lehet. Az 1200-as évek középső harmadát megelőzően alig-alig jelenik meg a később általánossá váló *locus molendini* terminus. Ezeket az eseteket tehát fokozottabban érdemes mérlegelni. Ha más elemek is gyanússá teszik az adott diplomát, a szokatlan terminológia is érv lehet annak hamissága mellett. Ilyen például egy 1216. évi, Tomaj (*Tumoy*) birtok eladományozását rögzítő, s a birtokon egyke-rekű malomhelyet említő királyi diploma. Szentpétery Imre az oklevelet annak szerkezete s a birtokviszonyok miatt gyanúsnak tételezte fel, e tartalmi elem pedig újabb érv lehet annak hamis volta mellett.⁵⁰ Ez persze, mint arra fent kitértünk, nem jelenti azt, hogy ha ezzel a formával találkozunk a 13. század első harmada elé keltezhető oklevelekben, az biztosan hamis vagy interpolált lenne. Hogy miért kerülhetett be több késő középkorban hamisított oklevélbe malomhely említése, arra még alább visszatérünk.

46 MNL-OL DL 78 961., 1256. szeptember 10-e előtt. Kiadása: A zichi és vásonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára. I–XII. Szerk. Nagy Iván et al. Magyar Történelmi Társulat, Pest–Bp., 1871–1931. I. 9–10. 12. sz., regesztája: *Kőfalvi Tamás: A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevelei.* In: *Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből.* Szerk. Koszta László. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1998. 151–152. 2. sz., ill. *Kőfalvi Tamás: A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevéltára, 1254–1526.* [SZTE], Szeged, 2006. (= Pécsv. oklt.) 55–56. 2. sz.

47 „et a parte septemtrionali possessionis ecclesie antedictae et in eodem fluvio cu[r]rendo] pervenit ad locum molendini magistri Magii, et ibi exit de fluvio, et penes eundem fluvium a parte meridionali est una meta terrea, in qua meta pro signo est fracta pars lapis [!] molaris, qua separat a possessione Koxo Martini filii Magii, et a possessione Koxo Benedicti filii Corneli [...]” – MNL-OL DL 84 029., kiadása: ÁÚO VIII. 37–41. 26. sz.

48 Kora újkori, malomkővel jelölt határra ld.: *Takács Lajos: Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon.* Akadémiai, Bp., 1987. 102.

49 *Karácsonyi J.*: i. m. (43. jz.) 26. 122. sz. *Vajda T.*: Okleveles adatok Árpád-kori i. m. (19. jz.) 213. az oklevelet hitelesnek, Györffy György 14. századi hamisítványnak tartja: ÁMTF I. 113.

50 „Sed compulsus Pete filius Leustah ob timorem suae possessionis quia Ochz similiter fuit adversarius, emit xl marcis argenti partem, quae in Tumoy Zaladiensi Tibam praenominatum contingebat et locum unius molendini et decem libertinos [...] necnon V vineas sitas in Wyta.” – MNL-OL DL 91 101., 1216., jobbik kiadása: HO VI. 11–12. 8. sz., regesztája: RA I/1. 102. 310. sz. A birtokviszonyokhoz (1217): MES I. 214–215. 220. sz.

Szintén érdemes lehet megjegyezni a malomhelyekre utaló Árpád-kori oklevelekkel kapcsolatban, hogy alig van olyan eset, ahol akár csak feltételezhetünk valamilyen malomelőzményt. Ez a körülmény, valamint az, hogy bár a 12. századi oklevelekben csak ritkán található bármiféle malmokra vonatkozó adat, ezek közül több mégis malomhelyre történő utalás, egyértelműen gyengíti a feltételezést, hogy bármikor a 13. század közepét megelőzően a malomhely valóban olyan *locust* jelentett, ahol korábban már állt malom. A tanulmány második felében arra igyekszünk választ találni, hogy ha az Árpád-korra nézve nehezen is bizonyítható a malomhely-említések esetében valamilyen malomelőzmény, ugyanez igaz-e a későbbi középkorra nézve.

Terminológiai egység – jelentésbeli egység?

A malomhelyek megnevezésére vonatkozó terminológia az Árpád-kor végére egységessé válik. Ezt követően a kérdés az, hogy a magyar középkor második felében a *locus molendini* szókapcsolat általánossá válása a diplomákban tartalmi egységülést is jelent-e vagy sem. A következőkben a főként a kiadott, de ebből a szempontból szisztematikusan nem vizsgált 14–16. századi okleveles anyag alapján kirajzolódó főbb jelentéscsoportokat tekintjük át.

Az első nagyobb, magától értetődő jelentéscsoportban a *locus molendini* szókapcsolat alatt olyan helyet érthetünk, ahol korábban már állt malom vagy valamilyen malomkezdemény. Mint fent rámutattunk, az Árpád-kor esetében e terminus hasonló jelentését nem, vagy csak részben tudtuk igazolni, de ez nem jelenti azt, hogy a 14–16. században ne jelentkezne e nagyobb jelentéscsoport a diplomákban. A vizsgált diplomák között három alapvető változatot találunk. Egyfelől találkozunk olyan oklevelekkel, amelyek elhagyott malomhelyet említenek,⁵¹ ezen ese-

51 Pl.: „deinde in meatu seu cursu ipsius putei venit ad fluvium Ipul, et descendit in ipsum fluvium ex inferiori parte molendini predicti comitis Michaelis et filiorum suorum et deinde sursum in eodem fluvio Ipul eundo venit ad locum antiqui molendini, abhinc vadit ad locum molendini Mark filii Johannis prenotati” – MNL-OL DL 1617. (1) és 66 685. (2), 1301. május 18. (átírások, 1373., ill. 1420.), kiadásai: Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. Szerk. Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula. MTA, Bp., 1878–1920. (= AO) I. 10–13. 8. sz. (1); *Kellemesi Melczer István*: Okmányok a kellemesi Melczer család levéltárából. XIII., XIV., XV. század. Bp., 1890. 9–12. 7. sz. (2), regesztája: Anjou-kori oklevéltár. I–XV., XVII., XIX–XXI., XXIII–XXXI., XXXIV., XXXVIII. Főszerk. Kristó Gyula–Almási Tibor. JATE–Csongrád Megyei Levéltár, Szeged–Bp., 1990–2014. (= Aoklt) I. 59–60. 43. sz.; „Et de illa transitur penes quoddam stagnum lateris a parte orientali adiacentis usque ad locum cuiusdam molendini antiqui, ab hinc transit in decursu aque ipsius molendinarii et attingit terram Pustawzud alio nomine Agagzug vocatam.” – MNL-OL DL 77 809., 1381. január 20., kiadása: A zichi és vásonkeői gróf Zichy i. m. (46. jz.) IV. 178–185. 153. sz.; „ab occidente est una terra, que dicitur Kisvar et ibi est unus locus molendini desolatus et est molendinum idem Iohannis sartoris et Georgi et Egidi filii Pauli lanka, sic quod idem molendinum vendiderat avus uxoris Georgi, qui vocabatur Iacobus, vinea tamen pertinebat ad ecclesiam de Beel.” – MNL-OL DF 207 754., 1433. május 18., kiadása: http://monasterium.net/mom/HU-PBFL/PannHOSB/1433_V_18/charter (utolsó letöltés: 2015. június 17.); „Ea propter quendam locum molendini nostri episcopatus Varadiensis deser-

tekben valószínűsíthető, hogy a malomhely elhagyott volta az éppen nem használt korábbi malomra utal. Néhány oklevélre kitérünk itt, mert rámutatnak, hogy az „elpusztult malom” és a „malomhely” sem feltétlenül jelenti ugyanazt a késő középkorban. 1358. május 9-én Nagy Lajos király a kékesi pálosoknak különböző adományokat tett. Az adományban szerepel egy, a Kékes-patakon álló elhagyott és romos malom, valamint egy másik malomhely; a diploma tehát megkülönbözteti e két fogalmat.⁵² Nem malomhelyet, hanem elpusztult malmot említ számos további diploma, de olyan esetet is ismerünk, amikor egy kétkerekű malom egyik, nem működő kerekére utal a malom pusztá voltára.⁵³ Részben hasonlóak lehetnek ezen esetekhez azon diplomák, amelyek régi malomhelyet említenek.⁵⁴

Olyan esetek is ismertek, amikor bár az oklevél nem utal korábbi használatra, a malomhely neve mégis korábban működő építményt valószínűsít. Malmokat az oklevelek gyakran neveznek valamilyen konkrét néven;⁵⁵ a leggyakrabban a ma-

tum cuius sicut et nos ita et predecessores nostri utilitatis modici fructus perceperunt, qualicunque causa ad presens desertum et penitus desolatum in fluvio Kyskeres supra opidum nostrum Pyspeky vocatum in campestri videlicet loco et intra terminos eiusdem habitum cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis ac emolumentis rite et legitime ad idem ab olim pertinentibus et spectantibus.” – MNL-OL DL 16 570., 1467. augusztus 15. Utóbbihoz ld. még: *F. Romhányi Beatrix*: „A lelkiek a földiek nélkül nem tarthatók fenn...” – pálos gazdálkodás a középkorban. Gondolat, Bp., 2010. 82.

52 „ad supplicationem et instantiam fratrum heremitarum de eadem inclinati, quoddam molendinum nostrum quodammodo patiens ruinam et desolatum, in rivulo Kekyspataka vocato, in territorio ville nostre regalis Zenthendre vocate habitum, et locum alterius molendini in eodem rivulo supra predictum molendinum existentem, ab omni iurisdictione et potestate castri Wyssgradiensis et castellanorum eiusdem prorsus et per omnia excepta et exempta, cum omnibus ipsorum utilitatibus et pertinentiis universis, auctoritate regalis excellentie eidem ecclesie sancti regis Ladislai et fratribus heremitis in ea deo famulantibus, elemosinalem et dotalitiam provisionem facientes, duximus concedenda, imo damus et conferimus pleno iure perpetuo et irrevocabiliter possidenda tenenda pariter et habenda.” – MNL-OL DL 7121., 1358. március 9., kiadása: AO VII. 70–71. 40. sz. Ehhez ld. még: *F. Romhányi B.*: i. m. (51. jz.) 75.

53 Pl.: MNL-OL DL 43 038., kiadása: Zala vármegye története. Oklevéltár. II. Szerk. Nagy Imre–Véghely Dezső–Nagy Gyula. Zala Vármegye, Bp., 1890. 368–371. 153. sz.; MNL-OL DL 262 183., kiadása: ZsO VI. 397–400. 1465. sz., ill. *C. Tóth Norbert*: A leleszi konvent országos levéltárában lévő Acta anni sorozatának oklevelei. I. 1387–1399. (Pótlás a Zsigmondkori oklevéltár I. kötetéhez). A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 47. (2005) 326–327. 279. sz. Ld. még *Holub J.*: i. m. (7. jz.) 49.: 30. jz. Utóbbira: MNL-OL DF 220 290., kiadása: ZsO I. 677–679. 6095. sz.

54 Pl.: „item locum molendini antiquum in fluvio Sittwa existentem” – MNL-OL DL 58 445. (másik átírása: 58 512.), 1313. december 20., kiadása: CD VIII/1. 530–531. 260. sz., regesztája: AOKI III. 288. 642. sz.; „[...] prope locum antiqui molendini, qui Machohide dicitur [...]” – MNL-OL DL 86 774., 1388. szeptember 9. (1733-as átírás), kiadása: CD X/1. 444–446. 250. sz., regesztája: ZsO I. 73. 730. sz., ill. „[...] Gregorius de dicta Bethlen pater eiusdem exponentis in quodam antiquo loco molendini super fluvio Zamos intra metas predictae possessionis Bethlen in comitatu Zolnok inferiori existente decurrente unacum dicto Nicolai Bethleni fratre suo in communi habito molendinum aedificari habuisset, et iam in magna sui parte etiam aedificari fecisset” – MNL-OL DL 27 788., 1505. december 19.

55 A malmok neveire ld.: *Christian Zschieschang*: Zur Benennung von Mühlen im Mittelalter. In: Wassermühlen und Wassernutzung im mittelalterlichen Ostmitteleuropa. Hrsg. Martina Mařiko-

lom tulajdonosáról nevezik el az építményt. Néhány esetben még malomhelyeknek is ismerjük az elnevezését. Így például 1335-ben Nagymihály birtok felosztása során részletesen rendelkezik egy oklevél a malmokról és malomhelyekről, külön kitérve arra, mely malomhelyen állt épület, illetve melyik malomhelynek mi volt a neve. Több malomhelyet valakinek a *molnájaként* írtak össze, ez utalhat korábbi működő malomra, annál is inkább, mert olyan esettel is találkozunk, amikor a malomhelyet ugyanezen formában, valakinek a *molnahelyeként* jegyezték fel.⁵⁶ Ha ez utóbbi eset nem is ismert nagyobb számban, a régi, elhagyott vagy éppen leromlott malomhelyet említő oklevelek száma viszonylag magas. Az Árpád-kor okleveles

vá–Christian Zschieschang. Steiner, Stuttgart, 2015. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 50.) 193–232.

- 56 „dicti filii Jakow ipsam dividere et prefati filii Andree partem pro se eligere facultatem haberent de eadem. Item sepedicti filii Jakow molendina edificiiis decorata et loca molendinorum ipsis edificiiis destituta in terra iam dicte possessionis Nagmyhali constructa et existentia similiter in duas partes divisissent tali modo, quod molendinum prope dictam platheam Thothmyhali cum alio molendino retro eandem ecclesiam Beate Virginis constructa et super dicto fluvio Laburch situata ac unus locus molendini sub castro Giuke videlicet in porcione sepedictorum filiorum Andree simili modo super prefato fluvio Laburch existens cessissent prefatis filiis Jakow. Item duo molendina quorum unum in fine cuiusdam platee dicte ville Nagmyhali Zyna vocate a plaga septemtrionali situatum et reliquum iuxta dictam villam Petrouch super prefato fluvio Laburch adiacere dignoscerentur simulcum uno loco molendini prope terram Gulahaza in eodem fluvio Laburch existenti devoluta existissent preallegatis filiis Andree et ipsorum heredibus iure perputuo et irrevocabiliter possidenda tenenda pariter et habenda. Item locus molendini vulgo Zumbathmolnahely nuncupatus in dicta superiori villa Stara habitis prescriptis filiis Jakow et locus molendini Pantaleonmolnahely dictus in eadem villa Stara a parte inferiori adiacens pro memoratis filiis Andree et ipsorum heredibus cessissent perhempnaliter possidenda. Preterea dicti filii Andree et filii Jakow sicut per eosdem regios et nostros homines nobis innotuit consensu ultraneo et voluntate prohibi talem inter se in facto dictorum molendinorum fecissent ordinacionem, quod unicuique prefatorum molendinorum tantam terram in quantitate pro curiis eisdem molendinis aptam et congruentem attribuerent et attribuissent quantam ad longitudinem ac latitudinem in circuitu eorumdem molendinorum ad quindecim amplexus regales se extendi posset et valeret” – MNL-OL DL 85 232., 1335. november 26., néhol hibás kiadása: AO III. 220–229. 156. sz., jobb kiadása: A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. I. 1234–1396. Kiad. Nagy Gyula. Bp., 1887. 91–101. 66. sz., regesztája: AOklt XIX. 327–329. 726. sz.; „necnon KysTehnad in eodem comitatu de Zemlyen existentes cum omnibus eorum utilitatibus preter silvam cum uno fundo molendini Chobokmolnahely vocato super fluvio Torna situato cessissent predicto magistro Nicolao filio Boxa et filiis Franchyk [...]” – MNL-OL 40 566., 1329., kiadása: CD VIII/2. 261–265. 361. sz., kevesebb hibával, de kihagyásokkal: AO II. 452–455. 396. sz., regesztája: AOklt XIII. 404–406. 679. sz. Ezzel ellentétes gyakorlatra: „in exitu eiusdem possessionis Iutas circa paludem est meta terrea. Item ab eadem meta per quasdam arbores salicis recte ad fluvium magnum, ad locum cuiusdam molendini Myske molna vocatum [...] a parte possessionis Iutas eisdem nobilibus de Iutas, qui quidem fluvius usque ad viam protenditur ad quendam transitum in loco molendini Conthmolna dicti” – MNL-OL DF 200 928 és 200 929., 1354. november 6., kiadása: AO VI. 244–249. 160. sz., regesztái: *Kumorovitz L. Bernát*: Veszprémi regeszták (1301–1387). Akadémiai, Bp., 1953. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II.: Forráskiadványok 2.) (= Veszpr. reg.) 185–186. 462. sz.; AOklt XXXVIII. 337–339. 462. sz., ill. Documenta Artis Paulinorum. A magyar rendtartomány monostorai. I. MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, Bp., 1975. (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjának forráskiadványai 10.) 182–183.

anyagában nem találkozunk ezzel a formulával, de a 14. század elejétől – pontosan 1301-től – rendre fel-feltűnnek e terminusok a diplomákban.⁵⁷

A korábbi malmokra utaló diplomák mellett olyan eseteket is találunk, amikor nemcsak valamilyen korábbi malomról esik szó, hanem az építmény az oklevél keltének idején is állt, de a diploma kiadói valamilyen okból érdekesnek vélték rögzíteni, hogy az eladott, elzálogosított vagy éppen összeírt birtokon malomhely állt, rajta malommal, s minden egyéb ahhoz szükséges infrastrukturális elemmel. Például amikor 1333-ban az egri káptalan előtt Forrói Jakab fia János Fancsal (*Fonchol*) nevű birtokát nővérének és sógorának, Elekesfi Pócs szokolyi várnagynak ajándékozta, a diploma megemlíti egy, a Hernádon álló malomhelyet, egy épületet a malom számára, valamint három malomkereket malomkövel.⁵⁸ Az oklevél alapján úgy tűnik, a malom a birtokadományozás idején nem működött, függetlenül attól, hogy az infrastruktúra legfontosabb elemei rendelkezésre álltak. Hasonló esetet rögzít a jászói konvent egy valamivel későbbi oklevele: 1352. március 12-én, amikor a Kínizsi család tagjai megosztottak egyéb földek mellett Gergelytelke (a mai Nagykinizs) birtokon, azon nemcsak a molnár házát építették már korábban fel, de a malom építéséhez szükséges fát is odahordták a malomhelyre.⁵⁹

A szinte teljes malominfrastruktúrára utaló diplomák mellett a 14–16. században gyakran találkozunk a malomhelyek kapcsán olyan terepi elem említésével, amely valamilyen korábbi malomépitésre vagy annak megkezdésére utal. Ezen esetekben, ha biztosra nem is vehetjük, hogy ott valaha malmok működtek, egy részük talán használatban lehetett a megelőző időszakban. Ezen oklevelek igen változatos malomkészültségről tanúskodnak. Bizonyos esetekben alig egy-egy te-reptárgy vagy épületmaradvány utal korábbi építményre. Ilyen az Abaúj várme-gyei Koksó birtok fent idézett, 1262. évi hamis, de bizonyosan még középkori (14–15. századi) határjárását rögzítő oklevele.⁶⁰ Ebben az egyetlen elem, amely korábbi malom léte-re utal, egy, a malomhely mellett található malomkö volt, amely-et határmegjelölésre használtak. A malomkövek beépítése már az egyik utolsó munkálatot jelentette, ennek megfelelően ez esetben könnyen elképzelhető, hogy valóban korábban működő malomra utal az oklevél.

57 „et deinde sursum in eodem fluvio Ipul eundo venit ad locum antiqui molendini [...]” – MNL-OL DL 1617. (átírás 1373-ból), kiadása: AO I. 10–13. 8. sz., ill. *Melczér I.*: i. m. (51. jz.) 9–12. 7. sz. (egy későbbi átírása alapján: MNL-OL DL 66 685.), regesztája: AOKt I. 59–60. 43. sz.

58 „[...] quam possessionem suam Fonchol vocatam in comitatu Abawyuariensi existentem inter possessiones Bakta Popy Fay Deuecher Toka et inter eandem possessionem Forrow adiacentem et eisdem undique [...] vicinantem simul cum uno loco molendini sui in quo edificium ad ipsum molendinum aptum et tres rothe lapides molares [...] situari possunt seu edificari, super fluvio Hornadvyze a plaga occidentali scilicet a parte dicte ville Forow adiacente cum omnibus utilitatibus et pertinenciis suis ac sub eisdem metis antiquis et limitacionibus quibus ipsam sui predecessores et [...] [poss]disset, dedisset, donasset et contulisset” – MNL-OL DL 2798., 1333., kiadása: AO III. 55–57. 43 sz., regesztája AOKt XVII. 237. 534. sz.

59 „locus vero molendini in corpore fluvii Harnad existens Michaeli filio Petri cum sepefatis fratribus cum curia et domo molendinatoris ita videlicet [quod] in propriis lignis dictum molendinum construere tenerentur” – MNL-OL DL 43 182., 1352. március 12., kiadása: AO V. 558–559. 345. sz.

60 MNL-OL DL 84 029., kiadása: ÁÚO VIII. 37–41. 26. sz. Vö. fent 47. jz.

Malmok építésekor a legelső lépés a földmunkák elvégzése volt. Ennek legfontosabb két eleme – amennyiben szükséges volt – egyrészt a malomcsatornák kialakítása, másrészt a malomhoz tartozó duzzasztások – malomgátak – létesítése volt. A malomhelyek kapcsán számos oklevél utal hasonló földmunkák korábbi elvégzésére. Egy 1329. október 6-án Tamás erdélyi vajda által kiadott, Sajóudvarhely (Șieu-Odorhei, Románia) és Szamoskócs (Cociu, Románia) birtokok feletti perben hozott megegyezést rögzítő oklevél külön rendelkezik egy, a Sajó folyón álló malomhelyről, amelyet a diploma szerint az alperes alakíttatott ki.⁶¹ A Gelet fiai által kialakíttatott malomhely egykori malomként való működésére semmi sem utal, de bizonyosan történtek földmunkák annak érdekében, hogy ott malom épülhessen.

Néhány oklevélben pontosabban is feljegyezték, milyen földmunkák történtek a diploma kiadását megelőzően. 1322-ben I. Károly király Ákos nembeli Mihály fia Mikcs szolgálatai meghálálásaképpen (Sáros)patakon egy malomhelyet adományozott a Bodrog folyó mellett. A diploma szerint a malomhelyhez tartozott egy gát és egy út is, épületről ugyanakkor nem ír az oklevél.⁶² 1389-ben, amikor a (bihar)ugrai nemesek a váradi káptalan előtt egy, a Körös folyón álló malom építésére alkalmas hely átengedésében egyeztek meg, az oklevél az említett hellyel kapcsolatban külön kiemelte, hogy annak már volt malomcsatornája.⁶³ Hasonlóról van tudomásunk 1406-ból, amikor egy Ugocsa megyei birtok határmegosztása során egy malomhelyet, s a hozzá tartozó, már elkészült malomgátat említ egy, a leleszi konvent által kiadott diploma.⁶⁴ Egy 1466. április 14-én kiadott, Görgő (*Gargow*, Spišský Hrhov,

61 „[...] Wduorhel et Koch possessiones predictas quovis modo ab ipsis filiis Geleth alienatas eisdem filiis Gyeleth pure et simpliciter resignavit in filios filiorum suorum perpetuo et irrevocabiliter possidendas cum omnibus utilitatibus et pertinentiis earundem, nullum ius et dominium preter unum locum molendini in fluvio Sayo in territorio possessionis Wduorhel predictae existentem, excepto loco molendini, quod idem filii Geleth sibi fecerint construi, sibi dictus Andreas in eisdem possessionibus reservando” – MNL-OL DL 73 640., 1329. október 6., kiadása: *Teleki József: A Hunyadiak kora Magyarországon. I–III., V., VI/1., X–XII.* Emich, Pest, 1852–1863. X. 42–43. 23. sz., regesztái: AOKlt XIII. 326–327. 546. sz., ill. Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. II. 1301–1339. Szerk. Jakó Zsigmond. Akadémiai, Bp., 2004. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II.: Forráskiadványok 40.) 247. 664. sz.

62 „Volentes eiusdem magistri Mykch serviciis graciosis et meritoriis fidelitatibus iuxta petitionis et instancie sue votum regio occurrere cum favore locum molendini super fluvium Budrugh in terra ville Pathak de comitatu Zemleyn cum clausura via et aliis utilitatibus suis universis damus, donamus, tradimus et contulimus predicto magistro Mykch [...]” – MNL-OL DL 40 414., regesztája: AOKlt VI. 265. 720. sz.

63 „[...] firmitatem vinculum quendam locum pro molendino aptum cum canali in superficie possessionis ipsorum Wgralregd vocate in fluvio Crisii ex opposito molendini eorum a parte possessionis eiusdem Ladislai Peterd predictae existentem pro fabrica molendini eidem Ladislao filio Jacovi dedissent donassent et contulissent immo dederunt donaverunt et contulerunt” – MNL-OL DL 7521., 1389. augusztus 29. (átírás 1428-ból), regesztája: ZsO I. 141. 1137. sz. Ehhez ld.: *Jankovich B. D.*: i. m. (8. jz.) 337.

64 „intra metas dicte possessionis eorum Eghazasgesen super fluvio Zerethwa aut predicto ryvulo Holkneche locum molendini, ubi unus finis clausure ipsius molendini ad metas ipsorum Nicolai et Ladislai filii sui protendi posset et deberet et sine eo ipsum molendinum construi et edificari nequiret, ibi et in tali loco iidem Albertus et filii Ewdyn molendinum construi et edificari faci-

Szlovákia) birtok csereügyletét szentesítő, a szepesi káptalan által kiadott oklevél pedig malomcsatornával rendelkező malomhelyet rögzít.⁶⁵

Előfordul olyan eset is, amikor egy-egy folyót vagy patakat egészen új mederbe tereltek, hogy adott birtokon malmot lehessen létesíteni. A (Hernád)kak birtok körüli, *Morichzewge* nevezetű, a gombaszögi pálosokhoz tartozó erdőt 1476-ban a szerzetesek elcserélték egy másik birtoktestre. A pálosok az elidegenített birtokon több malomhelyet is létesítettek. Valószínűsíthetően sosem állt itt korábban malom, de jelentős előkészületek történhettek, mert a Hernádot új mederbe terelték az építeni kívánt malmok táplálására.⁶⁶ Szintén földmunkák létre utal egy, a somogyi konvent által kiadott diploma, amely (Szőke)dencs birtok felosztása során, számos egyéb birtokrész mellett említ egy malomhelyet, s hozzá tartozó halastavat.⁶⁷ Halastó és malom együttes megjelenése szokványos a középkorban. A malomgátak mögött felduzzasztott vizeket kézenfekvő volt halastóként hasznosítani.⁶⁸

Megint másik jelentéstípusát képviselik a *locus molendini* szókapcsolatnak azok az említések, amelyekben konkrét korábbi építkezésre ugyan nem találunk utalást, viszont a rögzített jogügylet meghatározott számú kerékkel rendelkező malom helyével kapcsolatos. Tomaj birtok fent hivatkozott, alighanem hamis 1216. évi oklevele egyikerekű malomhelyet említ. Bár előbbi oklevél eredeti volta kétséges, mégis ismerünk már az Árpád-korból olyan diplomát, amely meghatározott kerékszámú malomhelyet rögzít. 1263-ban Vág birtok felosztása során bizonyos János két malmot és egy kapcsolódó egyikerekű malomhelyet kap.⁶⁹ A Lesence folyón ugyanígy egyikerekű malomhelyet említ egy, a zalai konvent által 1412-ben kiadott diploma.⁷⁰ 1469. július 8-ai oklevelében a pécsváradi konvent

---

endi haberent facultatem contradictione ipsorum Nicolai et Ladislai filii sui in eo, quod finis clausure huiusmodi molendini ad metas eorum protenderetur, obviare eisdemque molendino in eodem portione de regni consuetudine vendicare non valentibus.” – MNL-OL DF 275 823., 1406. július 15., regesztája e szakasz kiadásával: ZsO II/1. 607. 4875. sz.

65 „[...] modo simili tradiderunt, contulerunt assignarunt antelato Nicolao filio Benedicti terram ipsorum cum loco molendini super possessionem Gargow in valle post quam vadit ductus aque seu fossatum ad molendinum cum cunctis utilitatibus et pertinentiis [...]” – MNL-OL DL 63 858., 1466. április 14.

66 „Primo praefati frater Jacobus vicarius et conventus dicti claustris Beata Mariae virginis quandam totalem sylvam antefati claustris Morichzewge vocatam in comitatu Zempleniensi circa metas possessionis Kak peadictae adiacentem, quam ab orientali antiquus meatus fluvii Hernad, ab occidentali vero partibus modernus meatus dicti fluvii Hernad circumiacerem, simulcum locis molendinorum super eidem meatibus existentem aliisque univrsis utilitatibus eiusdem silvae pro” – MNL-OL DL 16 955., 1476. július 4.

67 MNL-OL DF 230 033., kb. 1415–1416., regesztája: ZsO V. 384–389. 1383. sz.

68 Ld.: *Degré A.*: i. m. (5. jz.) passim; *K. Németh A.*: i. m. (12. jz.) passim.

69 „Item in porcione Johannis filii Lothardi et sociorum suorum sunt suo molendina, in tercia vero porcione est locus unius molendini sed si qua parcium sine dampno alterius partis construere molendinum voluerit, liberam construendi habebit facultatem” – MNL-OL DL 98 120., 1263. január 20. (átírás 1326-ból), kiadása: *Nagy Imre*: Sopron vármegye története. Oklevéltár. I. (1156–1411). Litfass, Sopron, 1889. 26–27. 17. sz.

70 „in eadem possessione Terek in fine eiusdem ville a plaga [occident]ali habitarum, cum viginti quatuor iugeribus terrarum arabilium ac quatuor falcastrorum feni necnon loco unius molendini

egy három- vagy négykerekű malomhelyet iktatott Gyűrűs (ma Felsőszentmárton határában) birtokon a Belvize patakon új tulajdonosai, Porkoláb Bálint, Kezephchali Pál, valamint utóbbi fiai, István és Bereck tulajdonába.⁷¹ Egy 1511. évi diploma pedig egy *Zekemolna* nevezetű kétkerekű elhagyott malomhelyet rögzít.⁷² Nyilvánvalóan valamilyen oka van annak, hogy nem egyszerűen malomhelyről írnak e diplomák. A legvalószínűbb, hogy azért írnak az oklevelekben két- vagy éppen háromkerekű malomhelyről, mert a megelőző és elpusztult malom ennyi kerékkel működött. Például az utolsó felsorolt esetben ezt a feltételezést erősíti a malomhely neve, amely korábbi működő malomra utal, miként arról már szó esett. Az is elképzelhető ugyanakkor, hogy bizonyos esetekben a kerékszámok rögzítését azért vélték szükségesnek, mert a helyben lévő infrastruktúra ennyi malomkerék beállítását tette lehetővé jelentősebb földmunkák vagy más építkezés (malomcsatorna, malomépület stb.) nélkül.

Találunk olyan malomhelyet említő középkori oklevelet, nem is egyet, amely bár semmilyen formában nem utal arra, hogy valamilyen épület állna, esetleg korábban földmunka történt volna, nem malomépítésről rendelkezik, hanem újjáépítésről.⁷³

Egy oklevélcsoportha utalunk itt még külön. Nem egy esetről tudunk, ahol egy diploma meghatározza, hogy adott malomhely milyen malom építésére lehet alkalmas vagy milyen malom működött ott korábban. Anélkül, hogy részletesebben belemennénk az egyes malomtípusokba s azok szerkezeti sajátosságaiba, az okleveles anyag és Verbóci szokásjogi összefoglalója két alapvetően eltérő típusra utal, az alul- és a felülcsapós malmokra. Ezek eltérő hidrológiai sajátossággal rendelkező vízfolyásokhoz kapcsolódtak. Néhány oklevél, bár nem utal semmilyen formában korábbi malomra, meghatározza, hogy adott malomhely alul- vagy felülcsapós. Ez két dolgot jelenthet, vagy azt, hogy a domborzati és vízrajzi viszonyok miatt csak az egyik malomtípus kialakítására volt adott helyen lehetőség, vagy arra is utalhatnak e diplomák, hogy a korábbi malom milyen típust képviselt.⁷⁴ Előbbi

---

in fluvio Lesenche existentis aliisque utilitatibus ad eadem spectantibus, prefatis nobili domine Elena vocate et ipsum filio Pauli ipsorumque heredibus universis, perpetuo et irrevocabiliter in filios filiorum ipsorum possidere tenere semper et habere dedisset, tradidisset et contulisset” – MNL-OL DL 67 620., 1412. április 17. (átírása: 1521-ből: DF 261 682.), kiadása: Zala vármegye története. Oklevéltár i. m. (53. jz.) II. 374–376. 158. sz., regesztája: ZsO III. 485. 1988. sz.

71 „loci molendini trium vel quatuor rotarum in fluvio Belwyze vocato [...]” – MNL-OL DF 265 871., regesztája: Pécsv. oklt. 379–380. 782. sz. Ezenkívül: *Kőfalvi T.*: Malmok és malomhelyek i. m. (4. jz.) 158., ill. Gyűrűsre: *Csánki D.*: i. m. (42. jz.) II. 488.

72 „in loco alterius deserti molendini similiter duarum rotharum Zekemolna nuncupanto [...]” – MNL-OL DL 58 253., 1511. május 6.

73 Így MNL-OL DL 2553., 1329. július 23., kiadása (kihagyásokkal): AO II. 420–421. 366. sz., regesztája: AOKlt XIII. 253–254. 406. sz. („reparari facere”); MNL-OL DL 43 505., 1421. május 31., kiadása: HO III. 316–318. 230. sz., regesztája: ZsO VIII. 172. 570. sz. („restaurandum”), vagy MNL-OL DL 17 428., 1473. február 18. („reformare”).

74 Pl.: „[...] in villa Woyanouch duas sessiones iobagionales populosas et insuper tres desertas, edificia domorum habentes, necnon unum locum molendini subtu pellentis, aqua eiusdem nonquam deficiente [...] in villa Mathewsouch decem sessiones iobagionales populosas et insuper quatuor

mellett szólhat, hogy ennek jelzése az érték meghatározását is szolgálta, hiszen egy alulcsapós malom értéke általánosságban kétszerese volt egy felülcsapós malomének, s a *Hármaskönyv* szerint ugyanez áll a malomhelyekre is.⁷⁵

Egészen más esetet képviselnek azok a malomhelyet rögzítő oklevelek, amelyek semmilyen formában nem utalnak arra, hogy bármilyen malomelőzmény lett volna adott birtoktesten. Ezek egyik típusát azon oklevelek alkotják, amelyek egyszerűen üres malomhelyről írnak. A malomhely üres volta nem feltétlenül jelenti, hogy ne lehetett volna ott korábban már valamilyen malomépítmény, ennek léteére ugyanakkor közvetett bizonyítékot sem adnak a vizsgált diplomák. Ilyen esettel találkozunk Árpád-kori oklevelekben is, így a veszprémi püspökség már hivatkozott 1082. évi hamis, az 1320-as évek közepére keletkezhető birtokösszeírásában.⁷⁶ Nemkülönböztetve üres malomhelyet említ az esztergomi káptalan egy 1279. évi oklevele. A diploma Etchuruh fiainak birtokosztályát rögzíti, amely során egyebek között a Nógrád megyei Kecső (*Kochou*) birtokról is megállapodnak a felek. A birtokon több működő malom mellett üres malomhelyeket is felsorolnak.⁷⁷ Az Anjou-korban is előfordul hasonló terminus az okleveles anyagban, például 1339-ben egy Szentjakabfalván álló, Hévízfő nevezetű üres malomhelyet említ egy oklevél. Erdemes lehet megjegyezni, hogy a diploma nem az ekkorra szokásos *locus*, hanem a sokkalta ritkábban előforduló *fundus* kifejezést használja a malomtelek említésekor.⁷⁸

desertas, necnon septem molendina subtus pellentia, aquis eorundem nonquam deficientibus et tria loca molendinorum deserta et edificia non habentia [...] in villa Zorouch tres sessiones iobagionales populosas et unam desertam ac unum molendinum [...] in Boysinch duas sessiones iobagionales populosas et unam desertam ac locum unius molendini desertum subtus pellentis, aqua eiusdem nonquam deficiente” – MNL-OL DL 262 183., 1418. február 6., regesztája, a vonatkozó rész kiadásával: ZsO VI. 397–400. 1416. sz., vagy „Coram eodem conventu personaliter constitutus quendam locum molendini in fine et intra metas possessionis Bandayka in fluvio Thor-na appellato aliis decurrens subtus pellente nunc edificii destitutum apud manus suas pro centum florenis auri titulo pignoris habitum dudum dicto condam Petro filio condam Pauli patri suo a Johanni filii Johannis de dicta Ayka impignorum prefato Andree doctori et vicario dicti ecclesie Wespriminensi pro eisdem centum florenis auri puri plene ut dixisset ab eo accepisset simulcum uno loco sessionali in quo molendinator ipsius molendini moratus fuisset [...]” – MNL-OL DL 66 292., 1467. szeptember 1.

75 The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary / Decreta regni mediaevalis Hungariae. V. Ed. János M. Bak–Péter Banyó–Martyn Rady. Charles Schlacks, Idyllwild, 2005. I. 133/38. §. Erre ld. még: *Bónis György*: Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1972. 167–168., ill. utóbbi nyomán: *Vajda T.*: Árpád- és Anjou-kori vízimalmaink i. m. (41. jz.) 72–74.

76 Vö. 28. jz.

77 „Item in terra Kochou Magister Etthuruh habet eandem partem, quam prius habuit metis distinctam et Nicolaus habet similiter eandem porcionem, quam prius habebat metis separatam et molendinum, quod est in Kochou iuxta ecclesiam cessit Magistro Etthuruh; aliud vero molendinum quod est ibidem in fine ville inferiori cessit magistro Nicolao et in locis molendinorum adhuc vacuis equalem partes habebunt porcionem” – MNL-OL DL 67 264., 1279. július 6., néhol pontatlan kiadása: *ÁÚÓ XII.* 267–268. 225. sz. A helynevekre ld.: *ÁMTF IV.* 255.

78 MNL-OL 3276., 1339. december 13., kiadása: CD VIII/4. 369–372. 182. sz., regesztája: *AOklt XXIII.* 338–339. 737. sz. (rossz kiadási adattal). Ld. még erre és a malomhelyen később felépült

Egy másik, jelen dolgozat szempontjából kiemelten fontos csoportot képeznek azok a diplomák, amelyek malomépitésre alkalmas telekre utalnak, s teszik mindezt a *locus molendini* vagy más hasonló terminus használatával. Ezen esetekben valószínűnek látszik, hogy gyakran semmilyen épített előzmény nem volt, de részben hidrológiai–hidrogeográfiai, részben jogi szempontból az adott terület alkalmasnak látszott malom kialakítására.

Hasonló megszövegezéssel több esetben telkekre vonatkozó bérleti szerződések esetében találkozunk. A bérlő számára nyilván alapvető jelentőségű volt a bérlet tárgyát képező telek pontos körülírása. Erre az esetre utalhatott Vajda Tamás fent hivatkozott tanulmánya, miszerint malomhelyeket az oklevelek akkor említenek, ha azok birtokosa nem azonos a körülvevő birtoktestével. Két bencés apátság is kötött hasonló bérleti szerződéseket a 14. század közepén, a garamszentbenedeki és a pécsváradi. A garamszentbenedeki bencések és a környező új alapítású bányásztelepülések, Újbánya és Bakabánya polgárai között az 1340-es évekből több malomhelybérleti szerződést is ismerünk.⁷⁹ A Garamhoz közel fekvő bányásztelepülés, Újbánya városának határában haladó vagy a környéket érintő patakok általában a bencések birtokához tartoztak, ennek megfelelően a monostor igényt tartott a vizekhez kapcsolódó haszonvételekre, ami a bányászat miatt nagy vízigényű, újonnan alapított bányásztelepülés számára korántsem volt elhanyagolható probléma.⁸⁰ A monostor az 1340-es évek legelejétől számos bérleti szerződést kötött a településsel, hogy a bencések birtokához tartozó patakok – a Büksavnic, a Fenyősavnic és a Verence – vizét hasznosíthassa részben gabonaörlésre, részben érczúzásra.

Két fontos oklevelet emelünk ki az utóbbi időben többek által érintett ügyel kapcsolatban.⁸¹ Az egyik egy 1345-re keltezhető diploma, amelyben egy bakabányai polgár bérlővé vett egy, a Büksavnic-patakon álló malomhelyet. A szokványosnak tekinthető bérleti szerződésben egy fontos elemre mégis érdemes felhívni a figyelmet.⁸² Eszerint a malomhely a sorban alulról, azaz a torko-

malomra: *Kubinyi András*: Budafelhéviz topográfiája és gazdasági fejlődése. Tanulmányok Budapest Múltjából 16. (1964) 124–125. (A tanulmány azonos címen újra megjelent in: *Uő*: Tanulmányok Budapest középkori történetéről. I–II. Budapest Főváros Levéltára, Bp., 2009. [Budapest Főváros Levéltára Várostarténeti Tanulmányok] II. 115–182.)

79 A garamszentbenedekiek környékbeli malomügyleteire ld.: *Keglevich K.*: A garamszentbenedeki bencések és Újbánya i. m. (3. jz.)

80 *Weisz Boglárka*: Mining Town Privileges in Angevin Hungary. *The Hungarian Historical Review* 2. (2013) 288–312.

81 A malomügyletekre időrendben: *Knauz Nándor*: A Garan-melletti Szent-Benedeki apátság. A templom felszentelésének emlékére. Esztergomi Főkáptalan, Bp., 1890. 218–229.; *Csánki Dezső–Néda Relkovic*: Újbánya város levéltára és rövid története. I. Levéltári Közlemények 2. (1924) 1. sz. 100.; *Szabó Noémi Gyöngyvér*: Bencés (pénz)gazdálkodás a késő középkorban: Garamszentbenedek példája. In: Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon. II. Szerk. Illés Pál Attila–Juhász-Laczik Albin OSB. METEM, Bp., 2012. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák) 1025.: 45. jz.; *Keglevich Kristóf*: A garamszentbenedeki bencések és Újbánya i. m. (3. jz.), ill. *Weisz B.*: i. m. (80. jz.) 291–292.

82 Hasonló szerződésekre ld.: *Keglevich Kristóf*: A garamszentbenedeki apátság 13. és 14. századi oklevelei (1225–1403). *Toefl Bt.*, Szeged, 2014. (Capitulum 9.) (= Garamsz. oklt.) 334–335. II/5. és II/6. sz.

lattól a tizenkilencedik volt.⁸³ Ha ennyire sok malomhellyel nem is számolhatunk, de a Büksavnica mellett egy másik környékbeli, jelentősnek jó szándékkal sem nevezhető vízfolyáson, a Verence-patakon is a hatodik malomhelyet adta bérbe a monostor 1345-ben.⁸⁴ Bár több malom is működött a Büksavnicán a középkorban, a húszas nagyságrend, ahogyan a fél tucat a Verencén, már csak a rendelkezésre álló vízmennyiség miatt is több mint meglepőnek látszik. Aligha tudott volna ennyi malom gazdaságosan működni a folyón.⁸⁵ Bár a középkori malmok egy része a kora újkorra elenyészett, éppen nemrégiben mutatott rá K. Németh András és Máté Gábor Tolna megye példáján arra, hogy a kora újkori térképek és terepbejárások révén nagyszámú középkori malom és malomhely azonosítható be. Az Első Katonai Felmérés szelvényei is szisztematikusan

83 „Nos conventus, monasterii Sancti Benedicti de iuxta fluvium Goron omnibus Christi fidelibus, presentibus pariter et futuris, presens scriptum inspecturis salutem in largitore salutis. Ad universorum noticiam harum serie volumus pervenire, quod matura inter nos deliberacione prehabita, ex concensu communi, ad promocionem nove montanie in possessione domini regis Sewniche noviter invente, concessimus seu condonavimus Iacobo, famuli Kadoldi urbararii domini regis, civi de Bakabania super fluvium Byksewniche intra metas possessionis nostri monasterii habitum unum fundum seu locum molendini, nonum decimum ab inferiori parte ipsius rivuli sursum numerando, pro censu annuali eo modo, quod predictus Iacobus ipsum fundum seu locum vel molendinum constructum aliis hominibus non posset conferre seu vendere, nisi nostris litteris mediantibus, et sub censu annuali infrascripto, ita videlicet, quod in octavis festi Ascensionis Domini, proxime nunc venturis et in aliis singulis annis subsequentibus in predictis octavis de qualibet rota molendini unum fertonem fini argenti et pro muneribus unum lothonem nobis in nostro monasterio solvere teneatur, penam dupli incursum, si ipsum terminum obmitteret in solvendo. Et si ipsam principalem solucionem cum pena dupli infra quindenas predictas octavas festi Ascensionis Domini immediate subsequentes solvere negligeret vel non curaret, extunc ipsum molendinum cum omnibus suis pertinentiis in dominium et proprietatem monasterii nostri sine omni gravamine qualibet occasione et contradictione postposita pleno iure devolveretur eo facto, nulla libertatis prerogativa, si quam Kadoldus vel alii cives de Bakabania seu hospites in novis montaniis Sewniche nominatis ex consuetudine vel ex donacione regali haberent vel in posterum habere possent, eidem Iacobo in hac parte suffragante, sicut ad omnia premissa et singula premissorum se coram nobis spontanee obligavit. In cuius rei testimonium presentes concessimus litteras nostras sigilli nostri autentici appensione roboratas. Datum.” – MES III. 592–593. 776. sz. Újabb kiadása: Garamsz. oklt. 336–337. II/8. sz.

84 MES III. 570–571. 757. sz. Legutóbb pedig: Garamsz. oklt. 336. II/7. sz.

85 Vö. Sátoraljaújhely malmaival a Ronyva-patakon: *Tringli István*: Sátoraljaújhely. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Bp., 2011. (Magyar Várostörténeti Atlasz 2.). A malmok gazdaságos működésének középkori feltételeivel a későbbiekben részletesebben, külön tanulmányban kívánunk foglalkozni. De számos, akár középkori eset ismert, amikor hasonló sűrűségben találkozzunk malmokkal a középkorban. Így például ld. a mai Észak-Lengyelországban található Oliswki-patak esetét: *Rafał Kubicki*: Sieć młynów wodnych w dobrach klasztornych na Pomorzu Wschodnim w XIII–XVI w. *Hereditas Monasteriorum* 2. (2013) 53. (térkép), vagy a Wien folyót, és annak malmait: *Klaus Lohrmann*: Die alten Mühlen an der Wien. *Jugend und Volk*, Wien, 1980. (Wiener Bezirkskulturführer 26.), de főként nagy esésű hegyi patakokon jellemzőek a sűrűn elhelyezkedő malmok. Így pl. a stájer alpi folyók középkori malmaira: *Kropač, I. H.*: i. m. (1. jz.) 103–163. A malomsűrűség szabályozására: *Rüdiger Moldenhauer*: Mühlen und Mühlenrecht in Mecklenburg. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung* 79. (1962) 221.

ábrázolták az akkor látható malmokat és malomhelyeket.⁸⁶ A két patakon a kora újkor végén összesen öt malom és malomhely mutatható ki. Ennek ismeretében aligha gondolhatjuk, hogy a garamszentbenedeki bencések jelentősebb munkálatok után adták bérbe a vizek mentén a malomépitésre alkalmas telkeket. Annak ellenére sem valószínű ez, hogy a Büksavnica malomhelyei kapcsán egy oklevél kétségtelenné tesz megtörtént munkálatokat.⁸⁷ Elképzelhetetlen, hogy a malomhely ezen esetekben többet jelentett, mint egy adott vízfolyás mentén álló földterület, amely alkalmas lehet malom létesítésére.

A pécsváradi bencések garamszentbenedeki társaiknál, kereslet hiányában, úgy tűnik, kevésbé tudták szisztematikusan kiaknázni ezt a bevételi forrást, de esetükben is találkozunk hasonló bérleti szerződéssel. 1349-ben az apátság bérbe adott bizonyos Kelemen fia Gergelynek egy telket, hogy azon malmot építsen. A malomhelyen felépült malom után Gergely és örökösei évi 20 báni dénár bérletet voltak kötelesek fizetni.⁸⁸

Mind a garamszentbenedeki, mind a pécsváradi malombérletek esetében valószínűsíthető, hogy nem egy malomépületet vagy építésre előkészített telket adtak bérbe, egyszerűen csak egy különleges adottságokkal rendelkező, emiatt az átlagnál értékesebb földdarabot bocsátottak áruba.

86 *K. Németh András–Máté Gábor*: Szempontok és példák a középkori eredetű malmok és malomhelyek folytonosságának vizsgálatához. In: *Középkori elemek a mai magyar anyagi kultúrában*. Szerk. Báti Anikó–Csoma Zsigmond. Agroinform, Bp., 2014. (Tanulmányok a Kárpát-medence anyagi kultúrája köréből I.) 47–68.; *K. Németh A.*: i. m. (12. jz.)

87 „[...] ita, quod idem totus conventus predictum fluvium ipsorum, super terragio eiusdem monasterii sancti Benedicti habitum, Bykschewnycze vocatum, ob nostra servicia et maxime ob promocionem eiusdem nove montanye regis, loca molendinorum ac molendina super eodem fluvio per nos construenda, pro determinato censu, nobis ex nunc locantes et concedentes, perpetuo contulerunt possidendum; exceptis quatuor locis molendinorum, ab inferiori parte aque, per ipsum conventum pro eodem monasterio reservatorum, ita videlicet, quod quilibet nostrum, ratione sui molendini, pro censu de una quavis rota, singulis annis unum fertonem fini argenti, et tria pondera, eidem conventui in octavis Ascensionis Domini in ipso monasterio, pro munere loci molendini solvere ex debito teneamur” – MES III. 565–566. 745. sz., regesztája AOKt XXIX. 295–296. 480. sz.

88 „Nos Nicolaus divina miseratione abbas monasterii Waradiensis et loci eiusdem conventus memorie commendamus perpresentes quod Gregorius filius Kelemen magni de civitate Waradiensis ad nostram personaliter accedendo presenciam nobis humiliter significare curavit quod quendam locum pro molendino aptum in medio terrarum suarum arabilium titulo empcionis ipsum contingencium infra duo molendina communia eiusdem Gregorii et magistri Sreybery iuxta magnam viam per quam itur de predicta civitate Waradiensis in villam Nyuigh a parte occidentali adiacentem de novo invenisset quem a nobis ut in ipso loco molendinum pro se ipso prepararet seu construeret sibi dari postulavit, unde nos petitionibus eiusdem Gregorii acquiescentes eundem locum pro molendino aptum eidem Gregorio dedimus et contulimus possidendum et habendum ita videlicet quod idem Gregorius et sui posteritates de ipso molendino in quolibet anno in festo beati Martini confessoris ratione percencionis fructuum et utilitatum ipsius molendini nobis et dicte ecclesie nostre Waradiensis viginti denarios banales dare et persolvere teneantur et debent.” – MNL-OL DL 3683., 1349. márc. 16. (1358-as átírás). Kiadása kihagyásokkal: AO V. 267–268. 138. sz., regesztája Pécsv. oklt. 140. 202. sz. Ld. még erre: *Gállos Ferenc*: Vázlatok Pécsvárad kialakulásának és középkori mezővárosi fejlődésének történetéből. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 5. (1960) 177.

Malom építésére alkalmas helyet további oklevelek is említenek. A váradi káptalan előtt a Bihar megyei (Ér)adony (Adoni, Románia) birtok megosztása során egyebek között arról is rendelkeztek az osztozkodó felek, hogy a kijelölt malomhelyeken bármelyikük építtethet malmot, s az illető annak teljes jövedelmét és hasznát élvezheti. Az oklevél a malomhelyek esetében nem utal semmilyen előzményre, egyszerűen kijelölt telkekről lehet szó, hasonlóan azokhoz, amelyeket a garamszentbenedekiek a Garam környéki patakokon bérbe adtak.⁸⁹ 1402-ben a (nagy)szakácsi nemesek a helybéli pálosoknak adományoztak egy malomhelyet és két hold szántóföldet, annak érdekében, hogy ott malmot építhessenek a szerzetesek. A *Horohalya* nevezetű patak vize által táplálható malomhoz csatorna szükségeltetett, az átadott földek ennek kialakítására szolgáltak.⁹⁰ Ez esetben kizártnak tűnik, hogy korábban működhetett volna itt malom, miután ezt a hidrogeográfiai viszonyok az ekkor átadott földek vízelvezetővé alakítása nélkül nem tették lehetővé.

Talán a legérdekesebb csoportot jelen tanulmány szempontjából azon diplomák jelentik, amelyekben kifejezetten választható malomhelyre történik utalás. Ennek egyik példája két (rétköz)berencsi testvér, Keled fia István fiai: Domokos és László 1345. évi birtokosztálya. Az osztályt írásba foglaló diploma szerint Domokos mester egyéb felsorolt birtokokon kívül még választhatott magának egy malomhelyet a Sebesér (*Sebusher*) nevezetű vízfolyáson.⁹¹ Az oklevél nem a szokásos

89 „ut si qui ex ipsis in locis molendinorum in facie dictarum porcionum ipsorum possessionariorum existentibus molendina edificare et construere facere voluerit, extunc contradictione alterius partis non obstante, edificandi et construendi usus fructus et quaslibet utilitates eorumdem percipiendi integraliter tamdiu donec de medietate expensarum ad edificationem ipsorum molendinorum consumptarum per partem alteram satisfactio fuerit impensa liberam habeat facultatem, quorum scilicet molendinorum medietatem eidem satisfacienti illa pars per quem eadem molendina fuerint constructa difficultate absque omni remittere teneatur.” – MNL-OL DL 98 809., 1414. március 24. (átírás 1415-ből), kiadása: A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. II. Oklevelek 1414–1489. Kocsi Ny., Bp., 1883. 1–3. 1. sz., regesztája: ZsO IV. 415. 1799. sz.

90 „quoddam locum molendini ipsorum intra metas eiusdem possessionis Zakachy in fluvio Harahalya vocato habitum necnon duo iugera terrarum arabilium inter ipsum locum ipsius molendini in quibus alveum aque ipsius molendini edificandi preparari deberet necnon cursi antiquo meatu ipsius aque ac quoddam parvum pratum ibidem existens” – MNL-OL DL 8856., 1402. szeptember 6., regesztái: ZsO II/1. 223. 1880. sz., ill. *Borsa Iván*: A somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban. Forrásközlés. VII. (1401–1420). Somogy Megye Múltjából 32. (2001) 13. 620. sz.

91 „Nos magistri Nicolaus et Stephanus vicecomites de Zaboch et quatuor iudices de eodem significamus quibus expedit universis praesentium per tenorem quod magistri Dominicus et Ladislaus filii Stephani filii Keleed nobiles de Berench accedentes ad nostram personalem praesentiam et nobis uno ore equalique voce et concorditer atque sana mente significare curaverunt quod in universis eorum possessionis [!] ubique existentibus talem celebrassent in consequens divisionem quod recta dimidietas dicte possessionis Berench vocate a parte orientali dicto magistro Dominico simul cum suo proprio loco sessionali cessisset praeter locum cuiusdam molendini a parte meridionali in rivulo Sebuscher habitam [!] quod locum magistro Ladislao antedicto successisset et similiter dimidietas eiusdem possessionis dicto magistro Ladislao scilicet a parte occidentali suo loco similiter proprio sessionali succedissent. Item idem dominus magister Dominicus unum locum pro molendino ubi voluerit liberam habeat occupandi facultatem, residuas vero tam villem loca molendina, quam alias utilitates quovismodo vocitatas communiter possidebunt” – MNL-OL DL 96 258., 1345. március 19., regesztái AOKlt XXIX. 140. 192. sz., ill. *Piti Ferenc*:

locus molendini szókapcsolatot használja a malomhely definiálására, hanem a *locus pro molendino* alakot. A szabad malomhely-választás két megfontolásra érdemes szempontot vet fel. Egyfelől, ha feltételezzük, hogy a patakon álltak már korábban malomhelyek vagy bizonyos előkészületek történtek malom építésére egy-egy telken, akkor nem valószínű, hogy azonos értéket képviselt volna több malomhely, s szabadon választhatott volna Domokos közülük. Másrészt: amennyiben azt feltételezzük, hogy nem konkrét malomhelyről van szó, azaz nem meghatározott földterületekről szól a birtokosztály e passzusa, az mindenképpen új szempontot jelent a malomhely fogalmának definiálásához. Annál is inkább, mert úgy tűnik, nem egyedi esetről van szó: malom számára választható hellyel több esetben is találkozunk a 15–16. században.

1445-ben János váradi püspök oláhvajdájának, Miklósnak a püspökség birtokai benépesítése körül szerzett érdemeiért adta Kocsuba (Cociuba Mare, Románia) birtokot. A vajda kapott a birtok mellé egy malomhelyet a Fekete-Körös folyón. Az oklevél értelmében e malomhelyet a javadalmazott maga választhatta ki.⁹² 1478. március 12-én Bátori István előtt egy birtokvita végén Besnyői Mihály fiai: János és György, valamint Zewlesi László és fiai: Ambrus és Albert megegyezést kötöttek több Heves megyei birtok birtokjogáról. A megegyezés egyik eleme az volt, hogy egy Zewlesi László által bírt, a Torna folyón lévő malom Lászlónak és fiainak a kezén maradhatott. Ezért cserébe ugyanakkor Besnyői Mihály fiai szabadon kiválaszthattak egy malomhelyet ugyanazon folyón és ott felépíthették saját malmukat.⁹³ Hasonlóan szabad malomhely-választásra utal egy 1490. december 30-án kelt oklevél, amelyben Szapolyai István, érdemei elismeréséül, Temesvári Bodó Mihálynak adományozott a Pest melletti Szentfalván egy malomhelyet a Dunán, hogy ott malmot létesítsen.⁹⁴ A malomhely ez esetben, amint az az oklevélből ki-

---

Szabolcs megye hatóságának oklevelei. I. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szeged–Nyíregyháza, 2004. (Jósa András Múzeum kiadványai 55.) 96. 363. sz.

92 „ex uberiori gracia nostra eidem Nicolao unum locum molendini prope dictam possessionem [Kochuba] in fluvio Fekethe Keres vocato gratiose concedimus ita ut ipse in dicto loco quem elegerit” – MNL-OL DL 44 405. Kochuba birtokra és ezen ügyre ld.: *Jakó Zsigmond*: Bihar megye a török pusztítás előtt. Sylvester Ny., Bp., 1940. (Település- és népiségtörténeti értekezések 5.) 280. Ld. még ehhez: MNL-OL DL 105 964.

93 „Idem Iohannes et Georgius pro ipso molendino per dictum Ladislaum de Zewles facto pro se modo simili unum locum molendini in dicto fluvio Tharna eligere et sibi ipsius aliud molendinum construere facere.” – MNL-OL DL 18 035., 1478. március 12.

94 „quod in fluvio Danubii in territoriis possessionis nostre Zenthffalwa vocate in comitatu Pestiensis existentis habite, ubi habilis et utilis videbitur, unum locum molendini integri, quod vulgari-ter ‘zelep’ appellatur, eligere et illud molendinum iuxta cursum temporis, estivalis scilicet et hie-malis in loco, ubi voluerit, construere facere et locare fructusque et utilitates eiusdem ipse Michael Bodo ac sui heredes et successores universi absque solutione census soliti, qui vulgari-ter ‘ferthon’ vocatur, et etiam aliarum taxarum nostrarum ordinarium et extraordinarium perpetue, pacifice, quiete et sine contradictione quorumcumque percipere possint et valeant. Quocirca vobis, iudicibus, iuratis ceterisque populis et iobagionibus nostris in dicta possessione nostra Zenthffalwa constitutis et existentibus, item cunctis operariis et factoribus nostris in officiolatu eiusdem possessionis Zenthffalwa qualitercumque existentibus, presentibus atque futuris harum serie firmiter committimus et mandamus, quatenus dictum locum molendini annotato Michaeli Bodo in

derül, egy hajómalom helye volt, melyet a diploma *Zelepnek* nevez.⁹⁵ Szapolyai oklevelében gyaníthatóan nem véletlen az a külön kitétel, hogy semmilyen cenzus nem vehető ki az építményre, és különösen pedig, hogy mások – nyilván a szentfalvaiak – semmilyen formában nem zavarhatják a malom működését. A malom zajos működése miatt várhatóan csökkenő halzsákmány indokolhatta ezt, hisz a részben halászzal foglalkozó szentfalvaiaknak kevésbé állhatott érdekében a hajómalom működése.

Még két választható malomhelyre utalunk ez alkalommal. 1521-ben a jászói (Jasov, Szlovákia) konvent előtt a Kapy és a Zeen család kiegyezése során előbbi család egyik tagja, bizonyos Miklós szabadon választhatott a maga hasznára egy malomhelyet az érintett birtokok valamelyikén.⁹⁶ Az utolsó eset, amely véleményünk szerint plasztikusan demonstrálja, hogy a malomhely legalább annyira jelentett jogot, mint egy konkrét földrajzi helyet, egy 1469-ben kiadott diplomában található, s részben elüt az előbb felsorolt oklevelektől. Gúti Ország Mihály egy szeptember 26-án kelt oklevelében adományt tett a csejtei (Čachtice, Szlovákia) Szent László egyház plébánosa, bizonyos György számára. A plébánia által bírt malomhoz további kerekék építését engedélyezte, sőt ahhoz a fát a várhoz tartozó erdőből szerezhette be a plébános. Szempontunkból ennél érdekesebb ugyanakkor az oklevél azon kitétele, miszerint amennyiben a malmot árvíz vagy bármi más alkalmatlanná tenné az őrlésre, azt a folyón bárhová szabadon áthelyezhette a plébános.⁹⁷

---

dicto fluvio Danubii, in territoriis eiusdem possessionis Zenthffalwa eligere et illud sibi pacifice construi facere et eidem suisque heredibus et posteritatibus universis uti, tenere fructusque eiusdem percipere et percipi facere permittatis et permitti facere debeatis, et aliud nullo modo facere presumpmatis” – MNL-OL DL 46 153., kiadása: A Szapolyai család oklevéltára / Documenta Szapolyaiana. I. Levelek és oklevelek / Epistulae et litterae (1458–1526). Közread. Neumann Tibor. MTA BTK TTI, Bp., 2012. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak / Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria) 188–189. 198. sz. Az ügyszöveg ld.: *Kubinyi András*: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban. *Levéltári Közlemények* 37. (1966) 266. (A tanulmány azonos címen újra megjelent in: *Uő*: Tanulmányok i. m. [78. jz.] II. 513–570.); *Benda Judit*: A kereskedelem épületei a középkori Budán. 3. Malmok, pékek és kenyérszékek a későközépkori Budán. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 38. (2013) 11–12.

95 A szelep jelentésére: *Benda J.*: i. m. (94. jz.) 11–12.

96 MNL-OL DL 64 552., 1521. január 10.

97 „extunc prefatus dominus Georgius plebanus et sui successores plebani habeant potestatem ipsa molendina iterum cum tot rotis quibus fuerit eorum voluntas translocandi et transformandi in eodem flumine ad alium aptiorem et commodiorem locum ubi ipsi et ecclesie melius videbitur expedire, neque aliquod aliud molendinum in derogamen et preiudicium illius per nos aut successores nostros fundari poterit in futurum.” – MNL-OL DL 65 946. (18. századi másolat), kiadása: *Teleki J.*: i. m. (61. jz.) XI. 395–397. 501. sz.

Malom és malomhely viszonya

A középkori hazai okleveles anyag egy kis részének elemzése alapján összességében azt reméljük, sikerült bizonyítani, a *locus molendini* terminus a késő középkorban biztosan többet jelenthetett, mint egy korábbi malom helyét. Mint azt a fenti esetek kapcsán igyekeztünk kimutatni, gyakran malomhelyként kezeltek malom építésére alkalmas telkeket vagy éppen malomlétesítési jogot. Alapvető kérdés ugyanakkor továbbra is, hogy – jelentsen a kifejezés bármit is –, több száz oklevél miért emlékezik meg malomhely létéről az egyes birtokokon?

Malomhely rögzítése alapvető érdeke lehetett a földesúrnak, ha a földet el akarta örökíteni vagy bérbe kívánta adni. Ha ezek valamelyikére került sor, általában igyekeztek tisztázni az oklevél kiállítatói, hogy a földbirtok milyen haszonvételekkel rendelkezik, illetve milyen lehetőségekkel, hisz ez magától értetődő módon jelentősen növelte annak értékét. A bérlő számára pedig nyilván biztosítékot jelentett, hogy oklevéllel tudta igazolni malom- vagy éppen halastóépítésének jogos voltát. Előfordul, hogy birtokviták kapcsán, határjárásokban találkozunk malomhelyekkel. E tereppontok – főképp amennyiben valóban kapcsolódott hozzájuk valamilyen látható elem – tájékoztató pontok lehettek, ennek megfelelően ezen diplomákban is logikusnak látszik rendszeres megjelenésük.⁹⁸

Legtöbbször mégis azzal találkozunk, hogy birtokok összeírásában, birtokjogok király általi megerősítéseiben jegyezzék le az oklevelek malomhelyet. Bár e diplomákkal sematikus voltuk miatt kevésbé foglalkoztunk, a hasonló típusú oklevelekben az általános tartozék- vagy haszonvétel-felsorolások gyakori elemei a malmok és malomhelyek. Ezen esetekben kérdés, hogy valóban fizikai realitása volt-e az adott malomhelynek, vagy egyszerűen formuláról van szó.⁹⁹ Mint arra a kutatás rámutatott, gyakran emlékeznek meg alföldi birtokok kapcsán a hegyekhez kapcsolódó haszonvételekről, annak ellenére, hogy nyilván ennek adott birtoktestre nézve semmilyen realitása nem volt.¹⁰⁰ Ennek ellenére úgy véljük, a malomhelyek vizsgálata során ezen oklevelekkel is érdemes foglalkozni. Nyilvánvalóan nem egyenként érdemes vizsgálni e csoportot, szempontunkból a fő kérdések, hogy mikor jelennek meg e felsorolásokban a malomhelyek, és persze az, hogy miért.

A „mikor” kérdésének vizsgálatához viszonylag jó alapot biztosítanak a kiadott oklevelek. Az első esetek az Árpád-kor végéről ismertek, ugyanakkor e dip-

98 Pl.: „Item iuxta fluvium Egreg unum iugerum cum unus finis iacet ad septemtrionem ad clausuram loci molendini Thome filii Thekew et alter ad viam que in Jasth itur, item secundum iugerum ibidem a meridionali parte ipsius vie iuxta pratium haberentur.” – MNL-OL DL 3384., részbeni kiadása: AO IV. 96–101. 73. sz., MNL-OL DL 78 961., ld. 46. jz., MNL-OL DL 7333., 1387. december 10., regesztái: ZsO I. 33. 335. sz.; A Perényi család levéltára i. m. (15. jz.) 96–97. 146. sz., ill. HO III. 322–324. 233. sz. (helytelen dátummal), regesztái: *Csőre Pál: A magyar erdőgazdálkodás története. Középkor.* Akadémiai, Bp., 1980. 296. (helytelen dátummal); ZsO IX. 288. 888. sz. (a helyes, 1422. augusztus 13-ai dátummal).

99 A problémára ld.: *Schwineköper, B.*: i. m. (20. jz.).

100 Kiss Anikó: A gyulai várbirtok malmainak története. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 5. (1978) 270.

lomák a hamisítványok számát növelik.¹⁰¹ Az általam ismert első, tartozékfelsorolásokban malomhelyet említő s biztosan nem hamis oklevelek az Anjou-korból maradtak fenn, az 1320-as évektől kezdve ugyanakkor tucatszám találjuk meg ezen elemet a vízhez kapcsolódó haszonvétel-felsorolásokban.¹⁰²

A „miért” kérdésével kapcsolatban talán szintén nem csak a sötétben tapogatódzunk. Úgy véljük, ebben meghatározó volt az a 15. század elejének kontextusában Tringli István által már meggyőzően bizonyított elv, miszerint egy új malomnak adott vízfolyás mentén mindig a régebbi építményhez kellett igazodnia. Amire ugyanakkor ő nem hívta fel a figyelmet, hogy a szokásjog nemcsak az éppen működő malmokat tekintette hivatkozási alpnak, hanem malomhely éppúgy alapja lehetett az ősiség bizonyításának, ennek megfelelően a birtokosoknak mindenképpen érdekében állhatott adott birtoktesten egy malomhely létének írásba foglalása, függetlenül attól, hogy ott valóban állt-e már korábban malom vagy történt-e bármilyen előkészítő-munkát (földmunka, vízrendezés stb.). A birtokosok alighanem így igyekeztek biztosítani malomépitési jogukat. Egy-egy, a vízhasználatot illetően konkurens földesúr, ha tehette, ennek megfelelően mindent elkövetett annak érdekében, hogy akár egy malomhely létesítését, akár annak fenntartását megakadályozza.

Annak bizonyítására, hogy a malomhely éppúgy elsőbbséget jelent, mint egy felépült malom, álljon itt egy szintén Tringli István által is – igaz, más szempontból – elemzett diploma. Ezen, 1315. évi, a veszprémi püspök által kiadott oklevél kapcsán Tringli azt demonstrálta, hogy az a szokásjogi norma, hogy adott folyón nem lehetett korlátlan számban malmokat létesíteni, ha az veszélyeztette más földesurak földjét és malmát, már a 14. század elejére kialakult.¹⁰³ Az ügy ennél azonban valamivel több tanulságot is szolgáltat jelen vizsgálatban. A veszprémi püspök előtt zajló ügy alapját az adta, hogy a veszprémi székeskáptalan és a jutasi nemesek Bogár (Bagar) fiainak földjét és malomhelyét fel akarták osztani egymás közt. A felosztás során ugyanakkor egy harmadik fél, bizonyos Rátót nembeli Mikse mester tiltakozott, miszerint az említett malomhelyen egy malom jövőbeni újjáépítése sértené érdekeit, mert az az ő két malma között feküdt.¹⁰⁴ Az oklevélből

101 Pl.: IV. László 1278. április 17-én, Haholt fia István mester szlavón bánnak tett adománya: MNL-OL DL 86 848. és 1017. (mindkettő 18. századi másolat), kiadása: CD V/2. 430–432., regesztája: RA II/2–3. 205. 2852. sz.

102 Pl.: MNL-OL DL 99 923–99 925., 99 933., 40 605., DF 213 618., 233 619., 230 354., DL 70 618., DF 252 344., 252 345., DL 68 832. stb.

103 *Tringli I.*: A magyar szokásjog i. m. (2. jz.) 255.

104 „Nos Stephanus dei gracia episcopus Wesprimiensis, comes perpetuus loci eiusdem et aule domine regine cancellarius memorie commendamus, quod cum anno domini M° CCC° decimo quinto feria quinta proxima post octavas diei medii XLme discreti viri fratres nostri capitulum ecclesie nostre maioris ab una parte et nobiles de Juthas videlicet Heym, Thyba et Nicolaus filii Jwne, Petrus et Benedictus filii Egees, Dyonisius et Mychael filii Dees, Myhalch ac Johannes filii Menharth ab altera super terra et loco molendini filiorum Bagar in terra Juthas habitis, amicabilem compositionem divisionem inter se facere voluissent, nosque per partes requisiti, super faciem terre eiusdem personaliter accedentes, huiusmodi ordinacionis et divisionis ipsorum faciende interfuissemus, tandem magister Mykse, filius Reynoldi, de genere Ratholdi, ibidem in instanti coram nobis personaliter comparens dixit protestando quod predictum molendinum fi-

ugyanakkor az is kiderül, hogy az érintett malomhelyen korábban valóban állt már malom, Mikse vagy felmenői annak építését ugyanakkor még nem tudták megakadályozni. Amikor ezzel szemben 1315-ben a káptalan és a jutasi nemesek készültek kiegyezni, Mikse lehetőséget látott, hogy a malomhely eredeti jogosultságát kétségbe vonja. A kísérlet sikeres volt, a veszprémi püspök helybenhagyta Mikse tiltakozását, és végül eltiltotta Bogár földjeinek felosztóit a malom építésétől. A tiltás ellenére egyébként úgy tűnik, hogy a malom később felépült: egy 1354-ben kelt oklevél említ egy bizonyos Bogármolna nevezetű malmot a szóban forgó jutasi birtokrészen, s a veszprémi káptalan jól ismert késő középkori számadáskönyvében is számtalan helyen feljegyezték a malomból származó nem jelentéktelen jövedelmet.¹⁰⁵ Szempontunkból az az érdekes, hogy a tiltást Mikse nem azzal az indoklással tudta elérni, hogy a helyszínen éppen nem állt malom, hanem azzal, hogy a malom, amely valamikor az 1315-ös évet megelőzően elpusztult, jogtalanul, hatalmaskodva épült. Az indoklás egyértelművé teszi számunkra, hogy önmagában az, hogy adott időpontban csak malomhely vagy malom állt a birtokon, valójában érdektelen volt szokásjogi szempontból.

Amennyiben elfogadható ezen érvünk, úgy érthető lehet, hogy a 14. század első harmadától miért jelenik meg egyrészt az oklevelekben – mint birtokjogi viták tárgya – egyre nagyobb számban malomhely, s az is érthetővé válik, hogy az olyan Árpád-kori hamis oklevelek, amelyek a középkor későbbi szakaszában készültek, miért említenek ilyen gyakran malomhelyeket. Amennyiben bizonyítani sikerült adott birtokon egy Árpád-kori malomhely létét, az alapot biztosíthatott a további malmok igazodásának kikényszerítésére. Távoli, de talán nem érdektelen párhuzam, hogy a 9–12. századi francia területek okleveles anyagában is hasonló figyelhettünk meg, azaz a malomhelyek ugyanúgy igazodási pontként szolgáltak a később épülő malmok számára.¹⁰⁶

liorum Bagar olim inter duo molendina sua super eundem fluvium ab utraque parte tum superiori tum inferiori deurencia, in preiudicium eorum, per facti potenciam, in indebito et inconuenienti loco fundatum ac hedificatum extitisset et ne per constructionem molendini in loco molendini filiorum Bagar supradicto, sibi in posterum preiudicium valeat generari, neque dicta loca molendinorum suorum propriorum, et terre ad eadem pertinentes, in divisionem huiusmodi inmiscendo, occupentur et alienentur ab ipso, a rehedificacione ipsius molendini, et occupatione terrarum et locorum molendinorum suorum predietarum, fratres nostros capitulum et nobiles antedictos, perinodum protestacionis prohiberet et prohibuit coram nobis. Datum Wesprimii die et anno prenotatis” – MNL-OL DF 281 805., 1315. március 6., néhol pontatlan kiadása: Oklevelek Hontvármegyei magán-levéltárákból. I. 1256–1399. Kiadja Kubinyi Ferenc. Bp., 1888. (Monumenta Hungariae Historica) 61–62. 42. sz., regesztái: Veszpr. reg. 42. 75. sz.; AOKlt IV. 21. 34. sz., ill. *Tóth Krisztina*: A Palásthy család levéltára 1256–1847. Kutatási segédlet. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár, Esztergom, 2001. (Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára Évkönyvei 7.) 78. 29. sz.

105 MNL-OL DF 200 928–200 929., regesztájára: Veszpr. reg. 185. 462. sz., ill. A Veszprémi káptalan számadáskönyve, 1495–1534. Krónika, 1526–1558. Javadalmasok és javadalmak, 1550, 1556. Közzéteszi Kredics László–Madarász Lajos–Solymosi László. Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém, 1997. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 13.) passim. Bogárföldére ld.: *Karlinszky P. B.*: i. m. (28. jz.) 141–142.

106 *Arnoux, M.*: i. m. (1. jz.) 715–720.

Alighanem a fokozatosan növekvő számú malom és más vízépítmény mellett a jogbiztosítás egyre nagyobb jelentőségűvé vált. Az egyik lehetőség az volt, hogy amennyiben adott víz még nem állt ilyen jellegű használat alatt, a földesúr kialakított egy malmot birtokán, hogy ne legyen később megkérdőjelezhető, az ő építménye régebbi, mint a vízfolyás mentén később készülő malmok, gátak, halastavak stb. Ennél ugyanakkor kevésbé látszik költségesnek – némi földmunkát követően vagy mindenféle helyszíni beavatkozás nélkül – kiállíttatni egy oklevelet, amely adott birtokon malomhelyet is említ, hisz ez biztosíthatta a haszonvétel későbbi kiaknázásának lehetőségét.

A fentiekben, azt reméljük, sikerült tisztáznunk egy eddig kevésbé vizsgált, ám a középkori európai írásbeliségben igen elterjedt fogalom jelentését, s emellett rámutattunk arra, hogy a malomhelyekre utaló oklevelek számának megszaporodása az eddig feltételezettnél erősebben kapcsolódhat a malomépítésre vonatkozó szokásjog kialakulásához.

ANDRÁS VADAS

QUESTIONS OF THE TERMINOLOGY AND MEANING OF THE TERM *LOCUS MOLENDINI* IN THE MIDDLE AGES

The aim of this paper is to draw attention to the complexity of the regulations and customs regarding the construction of water-mills on rivers in medieval Hungary. The problem in the article is approached by the examination of a widespread term in the medieval and early modern documentary evidence: *locus molendini*. The meaning of this term has not yet been sufficiently explained despite a number of references to that in the scholarship. Most of the historians who discussed water-mills described *locus molendini*, literally meaning mill-site, as places where once a mill stood and where rebuilding it or by building an entirely new mill-house, hydropower could again have been generated. Based on the investigation carried out it appears that the meaning of *locus molendini* varied significantly depending on its context in Hungarian records of the 14th–16th centuries. I argue that the increasingly frequent appearance of the term can be connected to the crystallizing of the customs regarding water-use.

The article first looks at the Árpáadian-age references to mill-sites. The paper demonstrates that the terminology used to denote *loca molendini* in this form only became dominant in the second half of the 13th century and that the unification of the terminology did not mean a unification of the meaning of mill-sites. Then based on the analysis of the meaning of mill and mill-site expressions in various kinds of legal documents, I argue that it is clear that in the Middle Ages the *locus molendini* meant much more than the site of a formerly existing mill. In many cases, this term referred to places suitable for building a mill or permission to build a mill in a particular or at a chosen location. In light of the results of the study it seems evident that the term may be much more important in understanding the customary law on water usage than it was thought before.

CONTENTS

STUDIES

Boglárka Weisz: Who Was the First Treasurer? The History of the Treasurer's Office in the 14th-Century	527
Veronika Tóth-Barbalics: The Presidents and Vice-presidents of the Upper House during the Dual Monarchy (1867–1918)	541
Barna Ábrahám: Slovak Press and Government Press Policy in the Years of the Great War	565
Zsuzsanna Varga: Land Reforms in Central and Eastern Europe after World War II	583

WORKSHOP

Dániel Bácsatyai: Legal Education, Historiography and Chancellery in 14th-Century Hungary	607
András Vadas: Questions of the Terminology and Meaning of the Term <i>locus molendini</i> in the Middle Ages	619
Orsolya Manhercz: Re-acting the Trauma of 1848–1849 during the Imperial Visit of 1852	649

REVIEW ARTICLE	663
----------------	-----

OEUVRE	671
--------	-----

E számunk szerzői

ÁBRAHÁM BARNÁ PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • BÁCSATYAI DÁNIEL PhD-jelölt (Pázmány Péter Katolikus Egyetem) • KRÁSZ LILLA PhD, egy. adjunktus (ELTE) • MANHERCZ ORSOLYA PhD, egy. adjunktus (ELTE) • TÓTH-BARBALICS VERONIKA főosztályvezető (Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár) • VADAS ANDRÁS PhD, egy. tanársegéd (ELTE), PhD-jelölt (Közép-európai Egyetem) • VAJNÁGI MÁRTA PhD, egy. adjunktus (ELTE) • VARGA ZSUZSANNA, az MTA doktora, egy. docens (ELTE) • WEISZ BOGLÁRKA PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI)

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet

ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható